МОНГОЛ УЛСЫН
ЗАСГИЙН ГАЗАР
СОЁЛЫН ЯАМ

О.ЖАМЬЯН ГҮНГИЙН НАЙРУУЛСАН

ХЭЛ ЗҮЙН БИЧГҮҮД

IX

УЛААНБААТАР ХОТ

2023

МОНГОЛ УЛСЫН
ЗАСГИЙН ГАЗАР

СОЁЛЫН ЯАМ

“МОНГОЛ ҮСЭГ СУРАХ БАГА ХӨВГҮҮДИЙН СУРЛАГЫГ УДИРДАХ МӨРИЙН БИЧИГ”

МОНГОЛ БИЧГЭЭС ГАЛИГЛАЖ, ХӨРВҮҮЛСЭН: П.ТӨРБОЛД

ХЯНАСАН: Б.СУВД

ISBN: 978-9919-0-1785-9

Жамьян

МОНГОЛ ҮСЭГ СУРАХ БАГА ХӨВҮҮДИЙН СУРЛАГЫГ УДИРДАХ МӨРИЙН БИЧИГ [1]

Жамьян гүний зохиосон энэхүү бүтээл нь хорголжин үсгийн 32 тал хэмжээтэй, нэг нүүрт 6-7 мөрөөр бичсэн зохиол. 1927 онд зохион, хорин мянган хувь хэвлэн тархаажээ.

Зохиолын агуулга: Тус зохиолын эхэнд "монголын анхны зохиосон нэг зуун үсэг" хэмээн цагаан толгойн долоон эгшиг болон гийгүүлэгч үсгүүдийн эгшгээр амилсан хэлбэр, мөн "хойно нэмсэн хэдэн үсэг"-ийг тоочин бичжээ. Дараа нь эр хэмээх чанга, эм хэмээх хөндий, эрс хэмээх саармаг гурван ялгал, ийн ялгахын учрыг тайлбарлаж, мөн эгшиг үсэг, амьтай үсэг, амьгүй үсгийн учир, дэвсгэр 11 үсэг, инхлэг, агшлага, эгшлэг хэмээхийн учрыг өгүүлжээ.

Үсгүүдэд дан дэвсгэр залгах байдлыг үзүүлж, бас йа дэвсгэрийн доор залгах на га ма ла ра са да долоон үсгийг "давхар дэвсгэр" хэмээдгийг жишээгээр үзүүлсэн буй. Үүний дараа эр хоёр үсэг холбох, эм үсгийг холбох, эр саармаг хоёр үсэг холбох тухай бичжээ. Тийн ялгалын нөхцөлийг дагуулах тухайд, "*бас аливаа дагах үсгийн ёс хэмээвээс, -йи -йин -бар -бан энэ дөрөв болбоос йа ва хоёр дэвсгэр ба дэвсгэргүй амьтай үсэг бүгдийг дагамуй. -у энэ болбоос гагц на дэвсгэр үсгийг дагамуй. -и -ийар -ийан энэ гурав болбоос йа ва хоёроос бусад дэвсгэр үсэг бүгдийг дагамуй. -ун болбоос най а ва гурваас бусад дэвсгэр үсэг бүгдийг дагамуй. -таган -тэгэн -тур гурав болбоос ба га ра са да энэ таван үсгийг дэвсгэрлэж ороход дагамуй. -даган -дэгэн -дур гурав болбоос ба га ра са да таваас бусад дэвсгэр үсэг ба дэвсгэргүй амьтай үсэг бүгдийг дагамуй*" хэмээн дэлгэрэнгүй тайлбарлажээ. Улмаар -даган -таган ану -луг-а -нугуд тав нь эр үсгийг дагаж, -дэгэн -тэгэн ину -лүгэ -нүгүд тав нь эм ба саармаг үсгүүдэд дагуулахыг үзүүлжээ.

Үүний дараа үсгийн дунд ба адагт ороход дүрсийн хувилах, дагуулах үсгийн тухай жагсаан үзүүлжээ. Бас "дагах үсэг" болон "бусдын эрхт үсэг" хэмээхийн учрыг тодорхой тайлбарласан нь, "Юуны тул бусдын эрхт үсэг хэмээмүй хэмээвээс, дээд үсэгт нөхцөл болж үг болгох бөгөөд тэргүүнд бичигдээд үг болгож чадахгүй тул, бусдын эрхт үсэг хэмээв" гээд ямар үсгүүдийг хэрхэн яаж дагуулах тухай өгүүлжээ.

Жамьян гүн "-лүгээ, -нүгүд" хоёрыг бичихдээ шилбийг хасаж бичдэг учрыг тайлбарлахдаа өөрийн эшилсэн эх сурвалжийг дурдаж, "*Алшаагийн Монлам равжамба Агваандандарын зохиосон "Хэлний чимэг" хэмээх номлолд -лүгээ, -нүгүүд хоёр үсэг болбоос дээд үсгийн сүүл мөний тул урт ацгийг хасваас зохимуй хэмээсний тул болой*" хэмээн бичжээ.

Мөн цагаан толгойн олон үсгийг эгшгээр амилуулсан хэлбэрийг тоочиж, төгсгөлийн үгээр зохиолоо төгсгөжээ.

Төгсгөлийн үг: "*үүнийг Монгол улсын арван долоодугаар он бөгөөд европын нэг мянга есөн зуун хорин долоодугаар он, арван зургаадугаар машид гарсан хэмээх гал туулай жилд монгол ард Улсын Судар бичгийн хүрээлэнгийн дарга Жамьян хэмээх нэгэн*

[1] Төгсгөлийн үгэнд ийн нэрлэсэн буй.

өвгөн зохион бичсэнийг "Монгол үсэг сурах бага хөвүүдийн сурлагыг удирдах мөрийн бичиг" хэмээн нэрийдээд хэвд сийлүүлж Судар бичгийн хүрээлэнд тавив.

Жич толилуулах нь, энэхүү цагаан толгойн дотор төвд үсгээр уг монгол үсгийн махбод аялгыг ялган салгаж тайлбарлан бичээд хэвд сийлүүлсэн нь дахин машинаар хэвлэхэд энэ хэр төвөд үсэг хэвлэлийн хорооноо хүрэлцэхээр байхгүй тул, хасаж хэвлүүлэн уул тайлбарлаж бичсэн үгийг хэвээр үлдээсэн болохыг сонсгосугай." хэмээсэн буй.

Төгсгөлийн үгээс бид энэхүү зохиолыг 1927 онд бичиж төгсгөсөн бөгөөд Жамьян гүн өөрөө *"Монгол үсэг сурах бага хөвүүдийн сурлагыг удирдах мөрийн бичиг"* хэмээн нэрийдэж, хэвд сийлүүлэн тархаах үед ямар хүндрэлтэй тал учирсан тухай тайлбарласныг мэдэж болно.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠦᠰᠦᠭ ᠰᠤᠷᠬᠤ ᠪᠠᠭ᠎ᠠ ᠬᠦᠪᠡᠭᠦᠳ ᠦᠨ
ᠰᠤᠷᠤᠯᠭ᠎ᠠ ᠶᠢ ᠤᠳᠤᠷᠢᠳᠬᠤ ᠮᠥᠷ ᠦᠨ ᠪᠢᠴᠢᠭ

mongγol üsüg surqu baγ-a köbegüd-un surulγa-yi uduridqu mör-ün bičig

Монгол үсэг сурах бага хөвгүүдийн сурлагыг удирдах мөрийн бичиг [2]

[2] Зохиолын төгсгөлийн үгэнд "Монгол үсэг сурах бага хөвгүүдийн сурлагыг удирдах мөрийн бичиг" хэмээсэн буй.

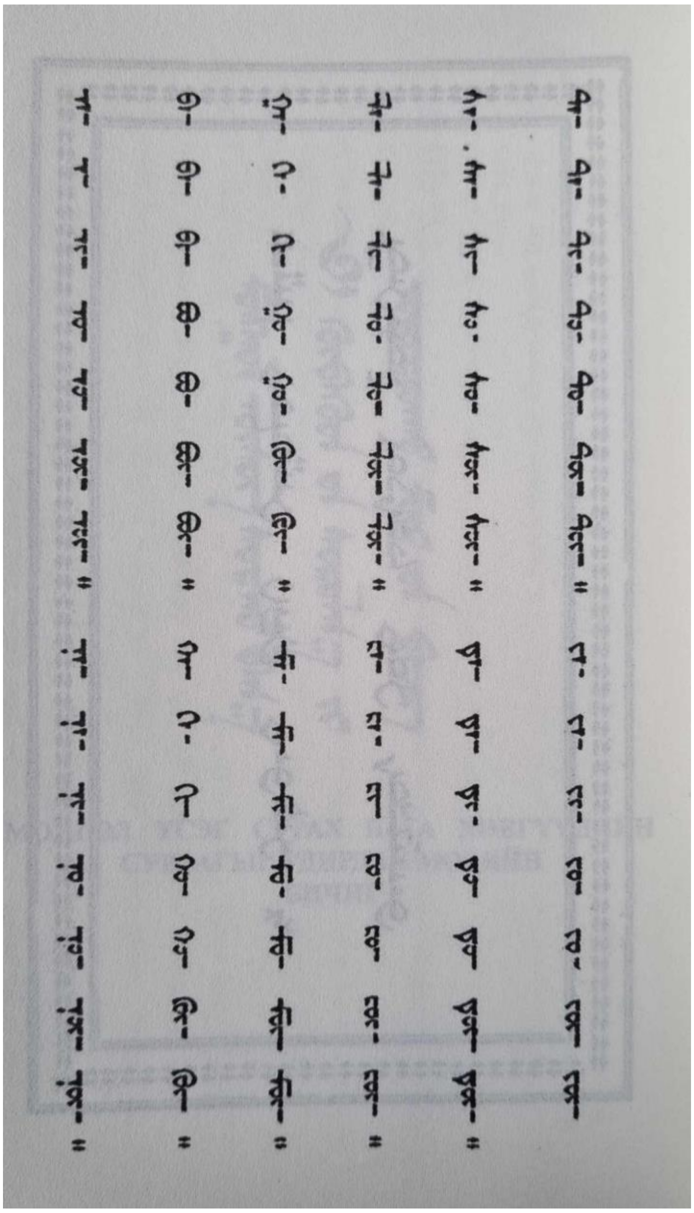

ГАЛИГ

01.01 a e i o u ö ü; na ne ni no nu nö nü;
01.02 ba be bi bo bu bö bü; qa ke ki qo qu kö kü;
01.03 γa ge gi γo γu gö gü; ma me mi mo mu mö mü;
01.04 la le li lo lu lö lü; ra re ri ro ru rö rü;
01.05 sa se si so su sö sü; da de di do du dö dü;
01.06 ta te ti to tu tö tü; ja je ji jo ju jö jü;

ХӨРВҮҮЛЭГ

а э и о у ө ү; на нэн и но ну нө нү; ба бэ би бо бу бө бү; ха хэ хи хо ху хө хү; га гэ ги го гу гө гү; ма мэ ми мо му мө мү; ла лэ ли ло лу лө лү; ра рэ ри ро ру рө рү; са сэ си со су сө сү; да дэ ди до ду дө дү; та тэ ти то ту тө тү; жа жэ жи жо жу жө жү;

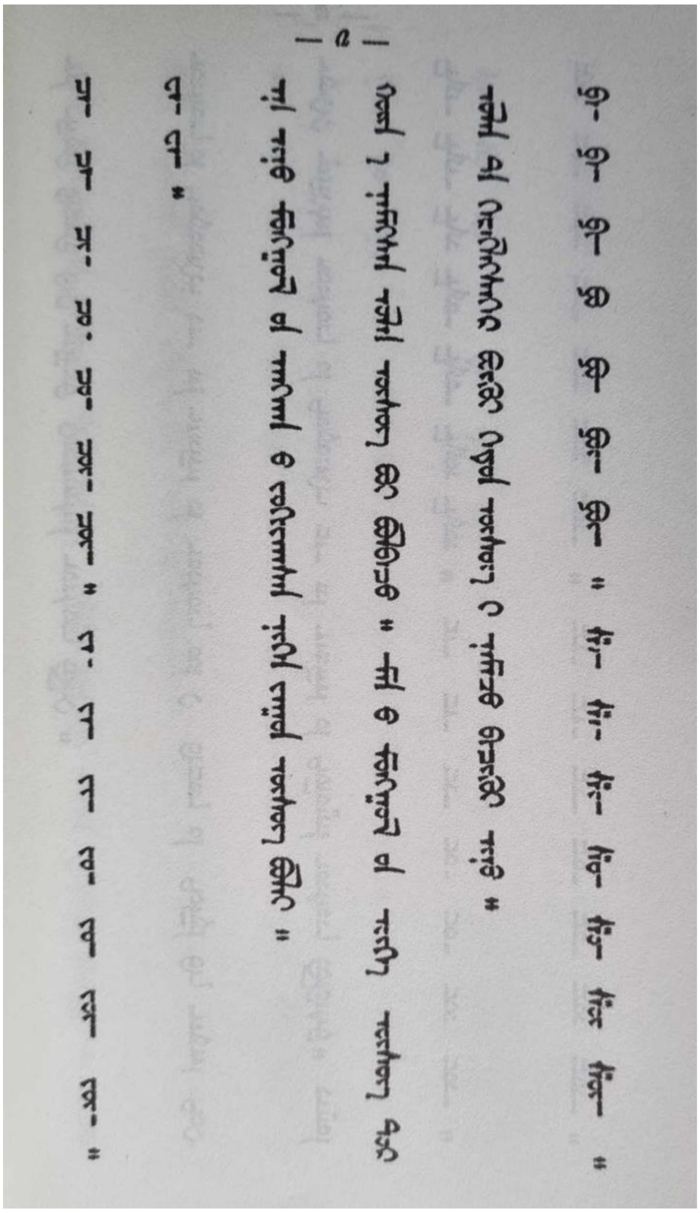

ГАЛИГ

02.01 ča če či čo ču čö čü; ya ye yi yo yu yö yü;
02.02 wa we;
02.03 ene inu mongγol-un angqan-u jokiyaγsan nigen jaγun üsüg bolai.
02.04 qoyin-a nemegsen olan üsüg bui bolbaču, man-u mongγol-un üge üsüg-tür
02.05 olan-ta kereglegseger büküi kedün üsüg-i nemejü bičiküi inu,
02.06 pa pe pi po pu pö pü; ša še ši šo šu šö šü;

ХӨРВҮҮЛЭГ

ча чэ чи чо чу чө чү; йа йэ йи йо йу йө йү; ва вэ;
Энэ нь монголын анхны зохиосон нэг зуун үсэг болой. Хойно нэмсэн олон үсэг буй боловч манай монголын үе үсэгт олонтаа хэрэглэсээр бүхүй хэдэн үсгийг нэмж бичих нь па пэ пи по пу пө пү; ша шэ ши шо шу шө шү;

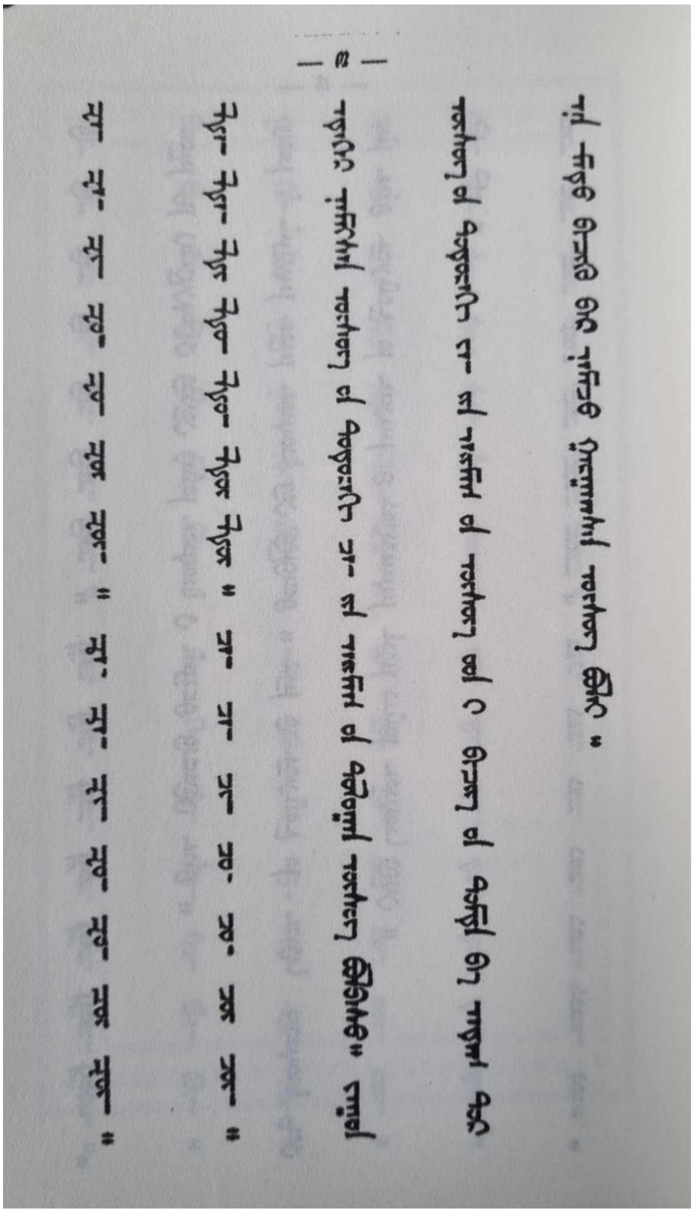

ГАЛИГ

03.01 za ze zi zo zu zö zü; ca ce ci co cu cö cü;
03.02 lha lhe lhi lho lhu lhö lhü; ja je ji jo ju jö jü;
03.03 edeger nemegsen üsüg-ün doturaki ja-yin ayimaγ-un doluγan üsüg bolbasu, jaγun
03.04 üsüg-ün doturaki ja-yin ayimaγ-un üsüg-üd-i bičig-ün dumda ba adaγ-tur
03.05 ene met bičikü-ber nemejü γarγaγsan üsüg bolai.

ХӨРВҮҮЛЭГ

за зэ зи зо зу зө зү; ца цэ ци цо цу цө цү; лха лхэ лхи лхо лху лхө лхү; жа жу жи жо жу жө жү; эдгээр үсгийн доторх жа-гийн аймгийн долоон үсэг болбоос зуун үсгийн доторх жа-гийн аймгийн үсгүүдийг бичгийн дунд ба адагт энэ мэт бичихээр нэмж гаргасан үсэг болой.

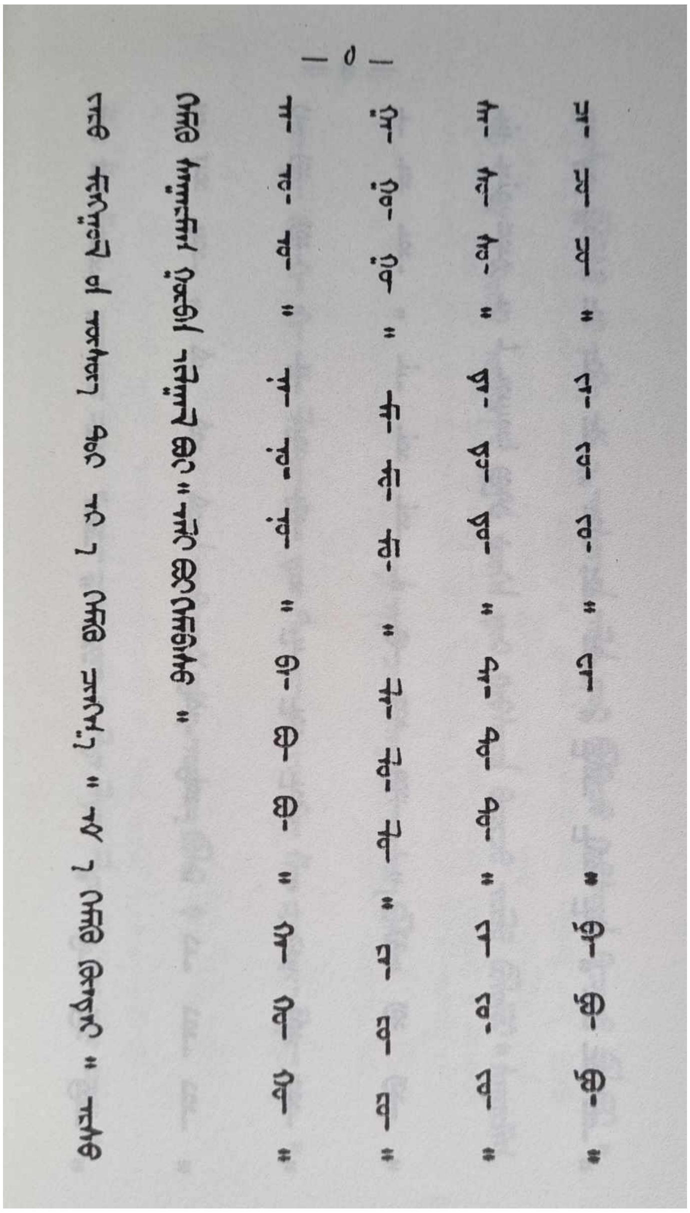

ГАЛИГ

04.01 yerü mongγol-un üsüg-tür er-e kemekü čingγ-a; em-e kemekü köndei; ersü
04.02 kemekü saγarmaγ γurban ilγal bui. ali bui kemebesü,
04.03 a o u; na no nu; ba bo bu; qa qo qu;
04.04 γa γo γu; ma mo mu; la lo lu; ra ro ru;
04.05 sa so su; da do du; ta to tu; ja jo ju;
04.06 ča čo ču; ya yo yu; wa; pa po pu;

ХӨРВҮҮЛЭГ

Ер монголын үсэгт эр хэмээх чанга, эм хэмээх хөндий, эрс хэмээх саармаг гурван ялгал бий. Аль вэ хэмээвээс, а о у; на но ну; ба бо бу; ха хо ху; га го гу; ма мо му; ла ло лу; ра ро ру; са со су; да до ду; та то ту; жа жо жу; ча чо чу; йа йо йу; ва; па по пу;

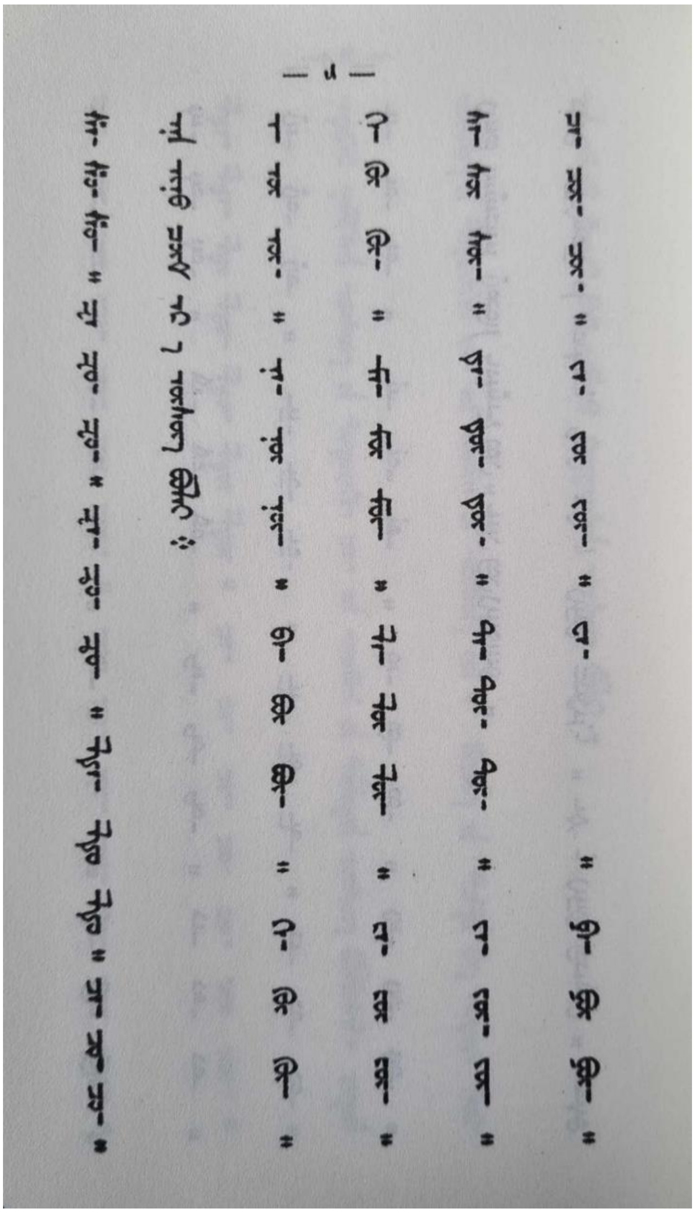

ГАЛИГ

05.01 ša šo šu; za zo zu; ca co cu; lha lho lhu; ja jo ju;
05.02 ene inu čöm er-e üsüg bolai.
05.03 e ö ü; ne nö nü; be bö bü; ke kö kü;
05.04 ge gö gü; me mö mü; le lö lü; re rö rü;
05.05 se sö sü; de dö dü; te tö tü; je jö jü;
05.06 če čö čü; ye yö yü; we; pe pö pü;

ХӨРВҮҮЛЭГ

ша шо шу; за зо зу; ца цо цу; лха лхо лху; жа жо жу; энэ нь цөм эр үсэг болой. э ө ү; нэ нө нү; бэ бө бү; хэ хө хү; гэ гө гү; мэ мө мү; лэ лө лү; рэ рө рү; сэ сө сү; дэ дө дү; тэ тө тү; жэ жө жү; йэ йө йү; вэ; пэ пө пү;

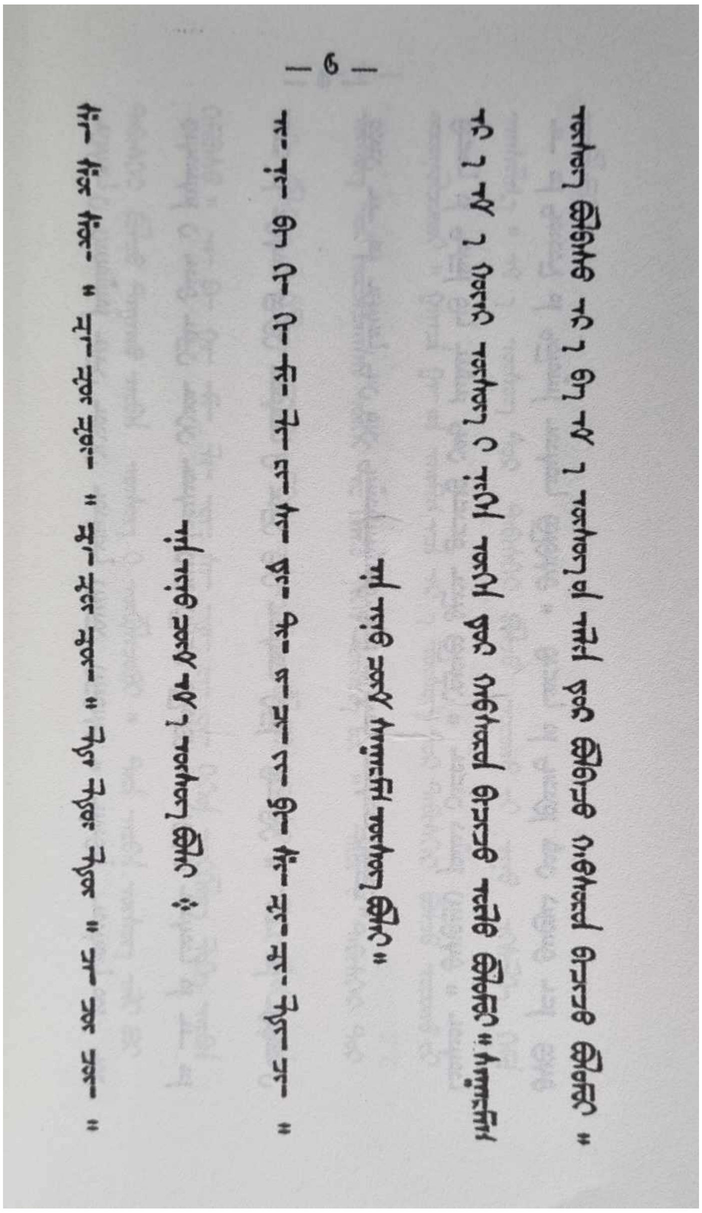

ГАЛИГ

06.01 še šö šü; ze zö zü; ce cü cü; lhe lhö lhü; je jö jü;
06.02 ene inu čöm em-e üsüg bolai.
06.03 i ni bi ki gi mi li ri si di ti ji či yi pi ši zi ci lhi ji;
06.04 ene inu čöm saγarmaγ üsüg bolai
06.05 er-e em-e qoyar üsüg-i nigen ügen-dür qabsurun bičijü ülü bolumui. Saγarmaγ
06.06 üsüg bolbasu er-e ba em-e üsüg-ün alin-dur bolbaču qabsurun bičijü bolumui

ХӨРВҮҮЛЭГ

шэ шө шү; зэ зө зү цэ цө цү; лхэ лхө лхү; жэ жө жү; Энэ нь цөм эм үсэг болой. и ни би хи ги ми ли ри си ди ти жи чи йи пи ши зи ци лхи жи. Энэ нь цөм саармаг үсэг болой. Эр, эм хоёр үсгийг нэг үгэнд хавсран бичиж үл болмуй. Саармаг үсэг болбоос эр ба эм үсгийн алинд боловч хавсран бичиж болмуй.

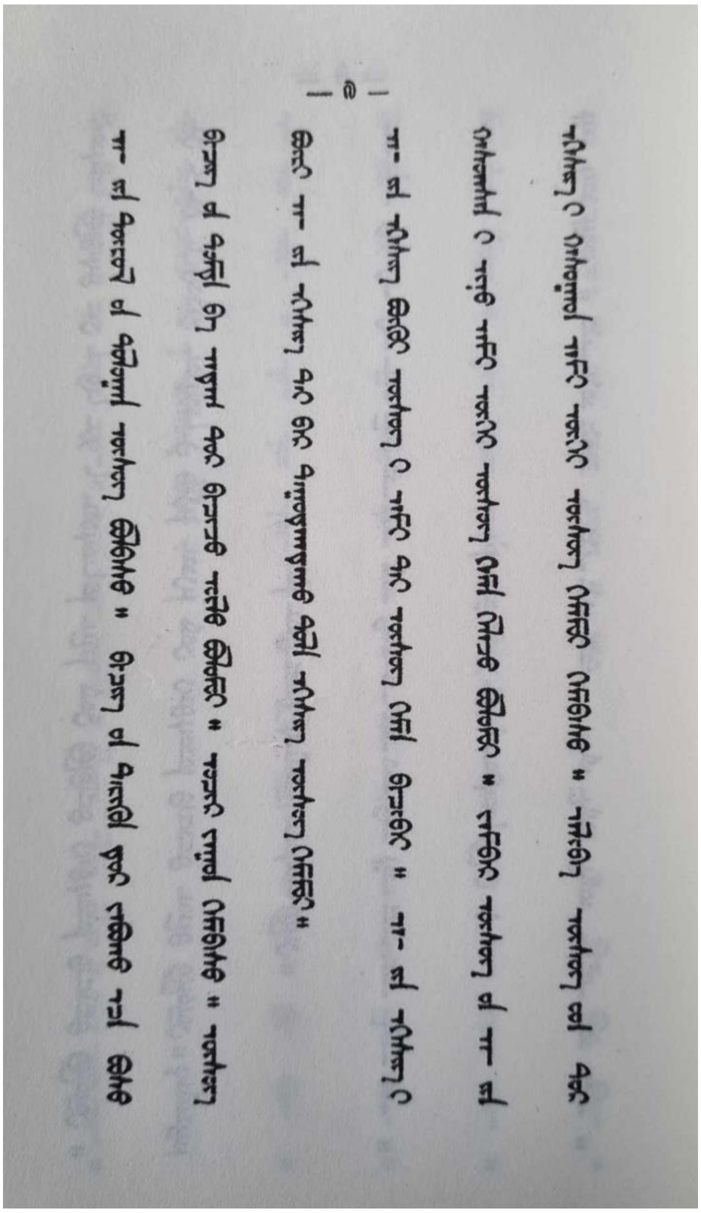

ГАЛИГ

07.01 a-yin törül-ün doluγan üsüg bolbasu, bičig-ün terigün-dür yabuqu-ača busu
07.02 bičig-ün dumda ba adaγ-tur bičijü ülü bolumui. učir yaγun kemebesü, üsüg
07.03 büri a-yin egesig-tei-ber daγudaγdaqu tula egesig üsüg kememüi.
07.04 a-yin egesig büküi üsüg-i ami-tai üsüg kemen bičibei. a-yin egesig-i
07.05 qasuγsan-i inu ami ügei üsüg kemen kelejü bolumui. yambar üsüg-ün a-yin
07.06 egesig-i qasuγad ami ügei üsüg kememüi kemebesü, aliba üsüg-üd-tür

ХӨРВҮҮЛЭГ

А-гийн төрлийн долоон үсэг болбоос, бичгийн тэргүүнд явахаас бус бичгийн дунд, адагт бичиж үл болмуй. Учир юун хэмээвээс, үсэг бүр А-гийн эгшигтэйгээр дуудагдах тул эгшиг үсэг хэмээмүй.

А-гийн эгшиг бүхий үсгийг амьтай үсэг хэмээн бичив. А-гийн эгшгийг хассаныг амьгүй үсэг хэмээн хэлж болмуй. Ямар үсгийн А-гийн эгшгийг хасаад амьгүй үсэг хэмээмүй хэмээвээс, аливаа үсгүүдэд

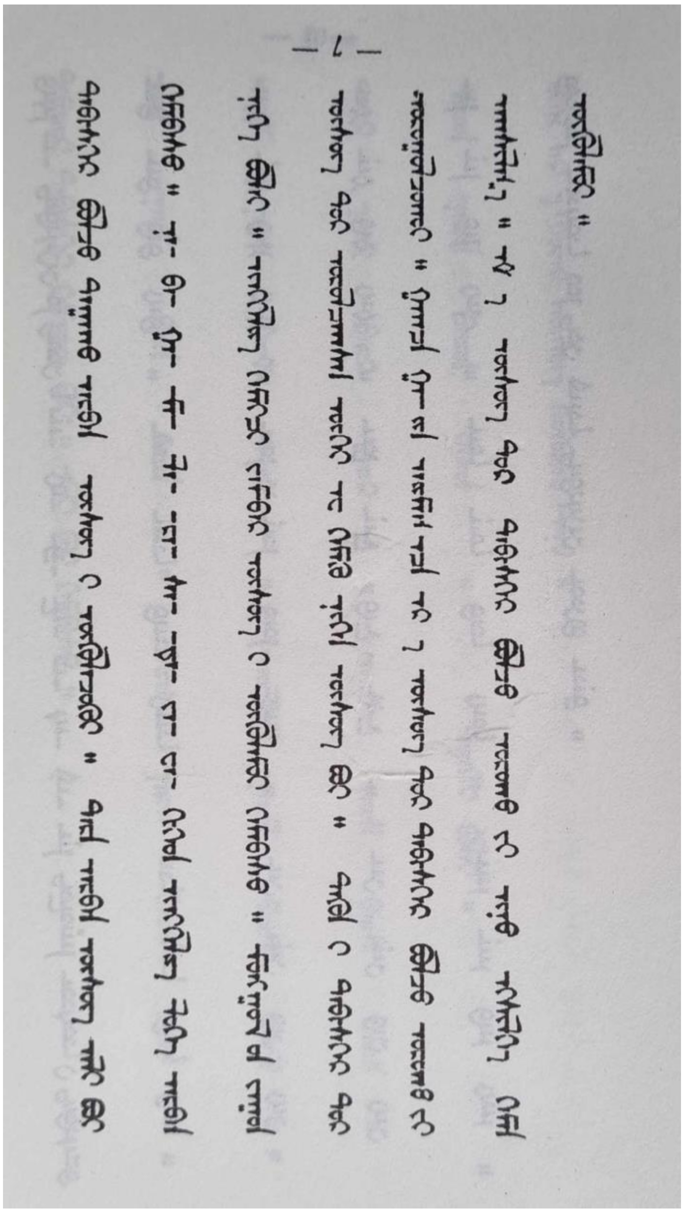

ГАЛИГ

08.01 debisker bolju daγaqu arban üsüg-i ögülejüküi. tere arban üsüg ali bui
08.02 kemebesü, na ba γa ma la ra sa da ya wa kiged ingkelig-lüge arban
08.03 nige bolai. ingkelig kemegči yambar üsüg-i ögülemüi kemebesü, mongγol-un jaγun
08.04 üsüg-tür orulčaγsan ügei tegün-i debisker-tür нг kemekü nigen üsüg bui. tegün-i debisker-tür
08.05 oruγuljuqui. γaγča γa-yin ayimaγ-ača er-e üsüg-tür debisker bolju oruqu-yi
08.06 aγsilγ-a, em-e üsüg-tür debisker bolju oruqu-yi inu egsilge kemen
08.07 ögülemüi.

ХӨРВҮҮЛЭГ

дэвсгэр болж дагах арван үсгийг өгүүлжээ. Тэр арван үсэг аль вэ хэмээвээс, на ба га ма ла ра са да йа ва хийгээд инхлэг лүгээ арван нэг болой. Инхлэг хэмээгч ямар үсгийг өгүүлмүй хэмээвээс, монголын зуун үсэгт оролцсонгүй нг хэмээн нэгэн үсэг буй. Түүнийг дэвсгэрт оруулжээ. Гагц га-гийн аймгаас эр үсэгт дэвсгэр болж орохыг агшлага, эм үсэгт дэвсгэр болж орохыг нь эгшлэг хэмээн өгүүлмүй.

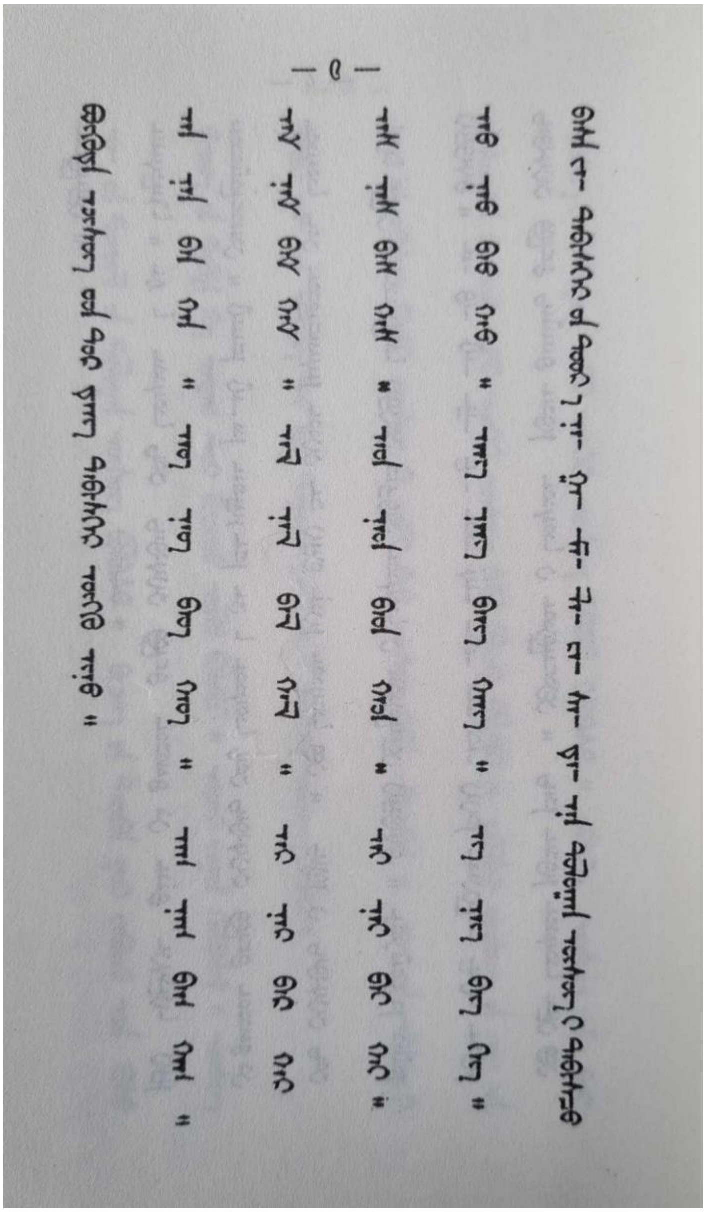

ГАЛИГ

09.01 bügüde üsüg-üd-tür dang debisker ögkü inu,
09.02 an nan ban qan; ab nab bab qab; aγ naγ baγ qaγ;
09.03 am nam bam qam; al nal bal qal; ar nar bar qar;
09.04 as nas bas qas; ad nad bad qad; ay nay bay qay;
09.05 au nau bau qau; ang nang bang qang; eg neg beg keg
09.06 basa ya debisker-ün door-a na γa ma la ra sa da ene doluγan üsüg-i debisčü

ХӨРВҮҮЛЭГ

бүгд үсгүүдэд дан дэвсгэр өгөх нь, ан нан бан хан; аб наб баб хаб; аг наг баг хаг; ам нам бам хаб; ал нал бал хал; ар нар бар хар; ас нас бас хас; ад над бад хад; ай най бай хай; ау нау бау хау; анг нанг банг ханг; эг нэг бэг хэг; бас йа дэвсгэрийн доор на га ма ла ра са да энэ долоон үсгийг дэвсэж

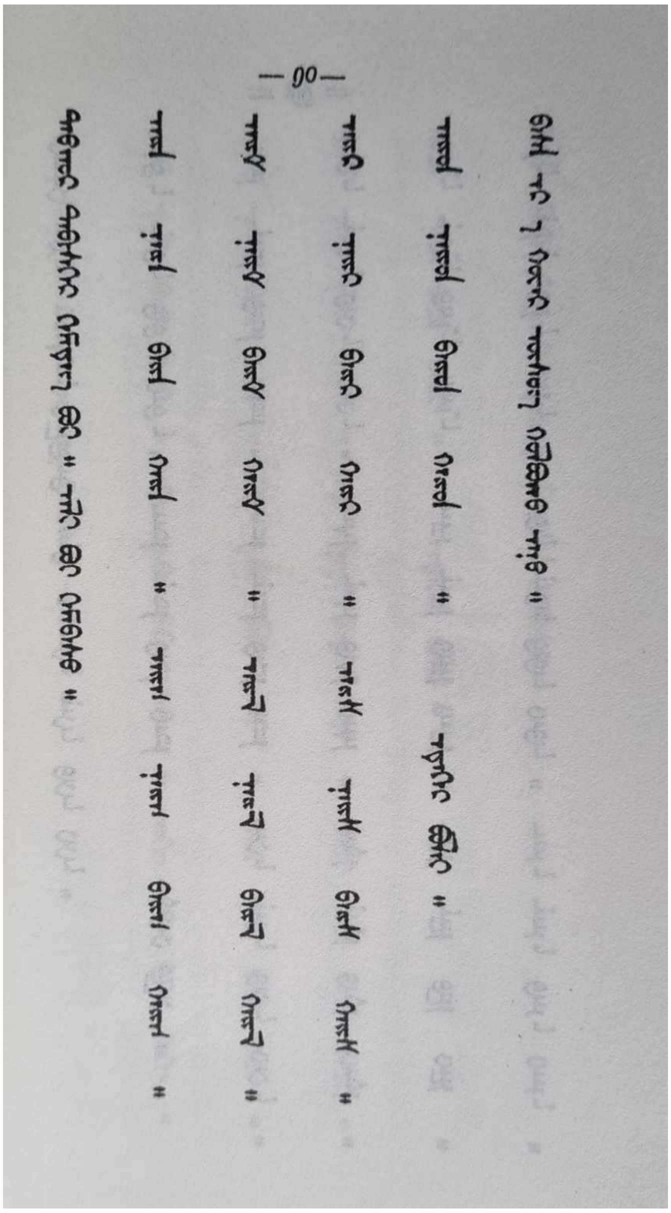

ГАЛИГ

10.01 dabqur debisker kemedeg bui. ali bui kemebesü,
10.02 ayin nayin bayin qayin; ayiγ nayiγ bayiγ qayiγ;
10.03 ayim nayim bayim qayim; ayil nayil bayil qayil;
10.04 ayir nayir bayir qayir; ayis nayis bayis qayis;
10.05 ayid nayid bayid qayid; edeger bolai.
10.06 basa er-e qoyar üsüg qolbuqu anu,

ХӨРВҮҮЛЭГ

давхар дэвсгэр хэмээдэг буй. Аль вэ хэмээвээс, айин найин байин хайин; айиг найиг байиг хайиг; айим найим байим хайим; айил найил байил хайил; айир найир байир хайир; айис найис байис хайис; айид найид байид хайид; эдгээр болой.
Бас эр хоёр үсэг холбох нь,

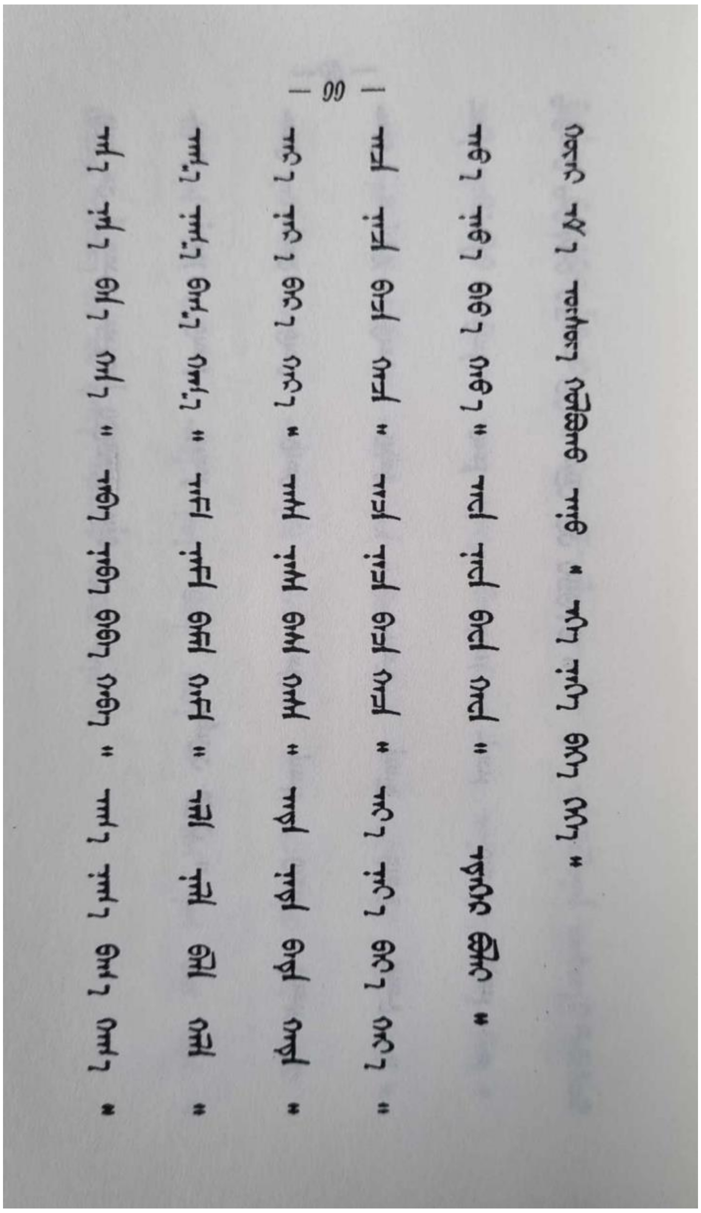

ГАЛИГ

11.01 an-a nan-a ban-a qan-a; aba naba baba qaba; aq-a naq-a baq-a qaq-a;
11.02 aγ-a naγ-a baγ-a qaγ-a; ama nama bama qama; ala nala bala qala;
11.03 ar-a nar-a bar-a qar-a; asa nasa basa qasa; ada nada bada qada;
11.04 aja naja baja qaja; ač nača bač qača; ay-a nay-a bay-a qay-a;
11.05 aw-a naw-a baw-a qaw-a; awa nawa bawa qawa edeger bolai.
11.06 qoyar em-e üsüg qolbuqu anu, eke neke beke keke,

ХӨРВҮҮЛЭГ

ан-а нан-а бан-а хан-а; аба наба баба хаба; ах-а нах-а бах-а хах-а; аг-а наг-а баг-а хаг-а; ама нама бама хама; ала нала бала хала; ар-а нар-а бар-а хар-а; аса наса баса хаса; ада нада бада хада; ажа нажа бажа хажа; ача нача бача хача; ай-а най-а бай-а хай-а; ау-а нау-а бау-а хау-а; ава нава бава хава эдгээр болой.
Хоёр эм үсгийг холбох нь эхэ нэхэ бэхэ хэхэ;

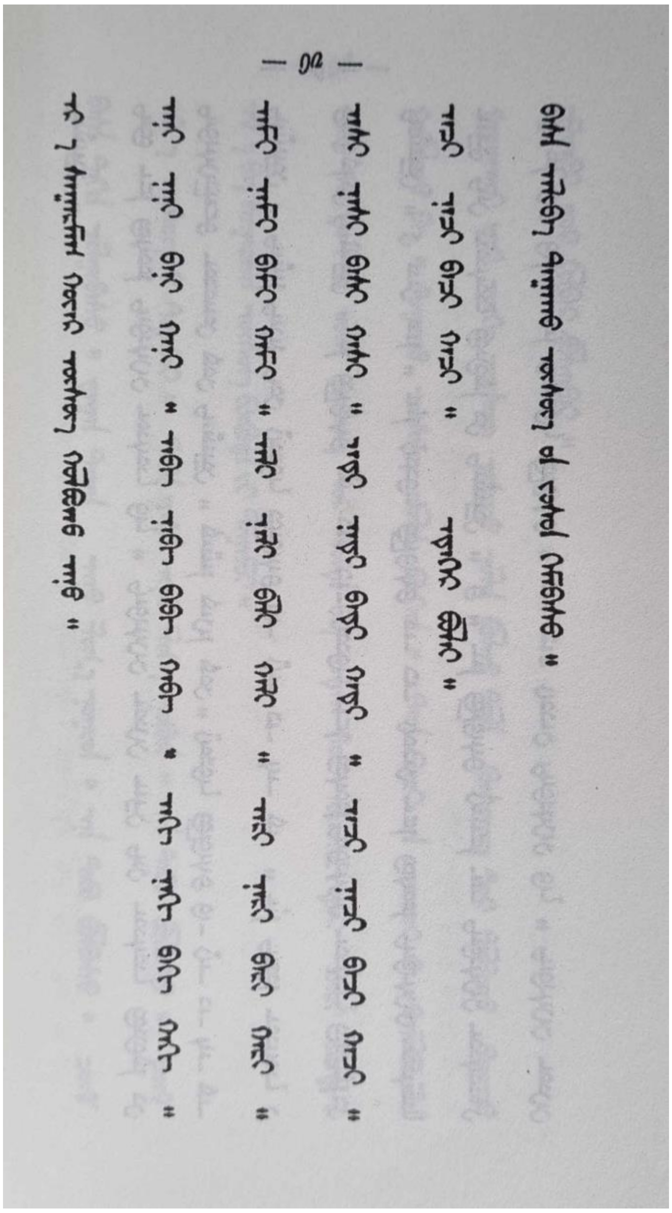

ГАЛИГ

12.01 er-e saγarmaγ qoyar üsüg qolbuqu anu,
12.02 ani nani bani qani; abi nabi babi qabi; agi nagi bagi qagi;
12.03 ami nami bami qami; ali nali bali qali; ari nari bari qari;
12.04 asi nasi basi qasi; adi nadi badi qadi; aji naji baji qaji;
12.05 ači nači bači qači, edeger bolai.
12.06 basa aliba daγaqu üsüg-ün yosun kemebesü,

ХӨРВҮҮЛЭГ

Эр саармаг хоёр үсэг холбох нь, ани нани бани хани; аби наби баби хаби; аги наги баги хаги; ами нами бами хами; али нали бали хали; ари нари бари хари; аси наси баси хаси; ади нади бади хади; ажи нажи бажи хажи; ачи начи бачи хачи эдгээр болой.
Бас аливаа дагах үсгийн ёс хэмээвээс,

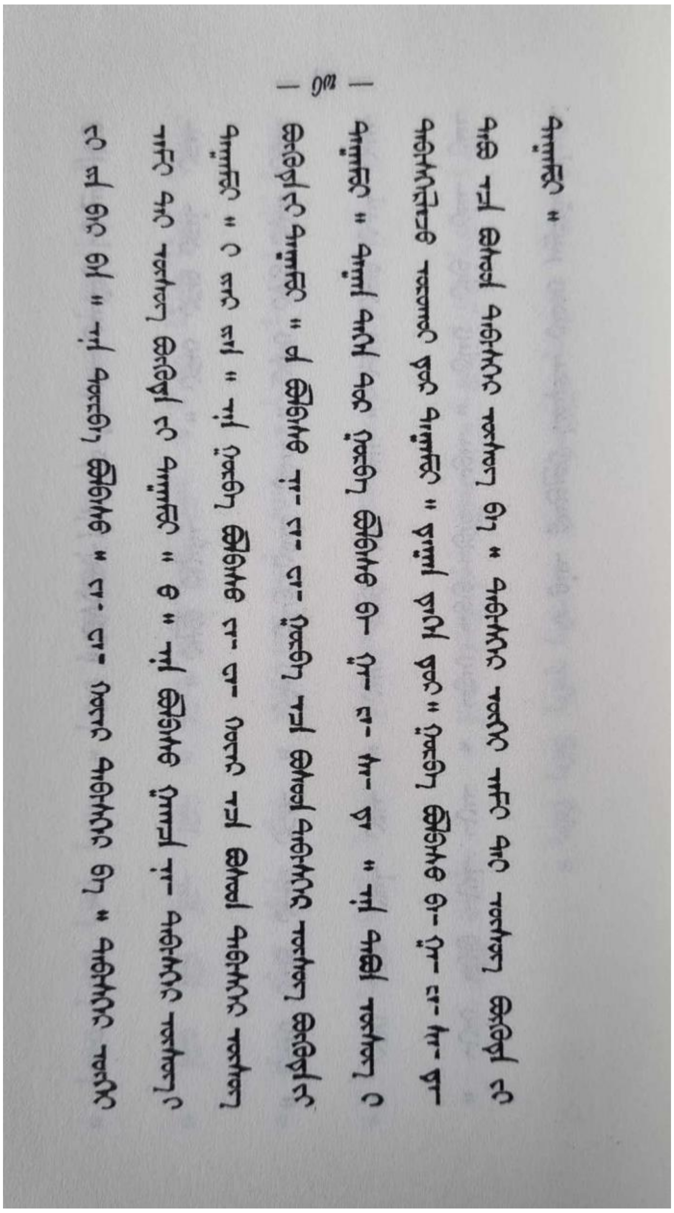

ГАЛИГ

13.01 -yi -yin -bar -ban ene dörbe bolbasu, ya wa qoyar debisker ba, debisker ügei
13.02 ami-tai üsüg bügüde-yi daγamui. -u ene bolbasu γaγča na debisker üsüg-i
13.03 daγamui. -i -iyar -iyan, ene γurba bolbasu ya wa qoyar-ača busud debisker üsüg
13.04 bügüde-yi daγamui. -un bolbasu nay a wa γurba-ača busud debisker üsüg bügüde-yi
13.05 daγamui. -taγan -tegen -tur γurba bolbasu ba γa ra sa da, ene tabun üsüg-i
13.06 debiskerlejü oruqui-dur daγamui. -daγan -degen -dur, γurba bolbasu ba γa ra sa da
13.07 tabu-ača busud debisker üsüg ba, debisker ügei ami-tai üsüg bügüde-yi
13.08 daγamui.

ХӨРВҮҮЛЭГ

-йи -йин -бар -бан энэ дөрөв болбоос йа ва хоёр дэвсгэр ба дэвсгэргүй амьтай үсэг бүгдийг дагамуй. -у энэ болбоос гагц на дэвсгэр үсгийг дагамуй. -и -ийар -ийан энэ гурав болбоос йа ва хоёроос бусад дэвсгэр үсэг бүгдийг дагамуй. -ун болбоос най а ва гурваас бусад дэвсгэр үсэг бүгдийг дагамуй. -таган -тэгэн -тур гурав болбоос ба га ра са да энэ таван үсгийг дэвсгэрлэж ороход дагамуй. -даган -дэгэн -дур гурав болбоос ба га ра са да таваас бусад дэвсгэр үсэг ба дэвсгэргүй амьтай үсэг бүгдийг дагамуй.

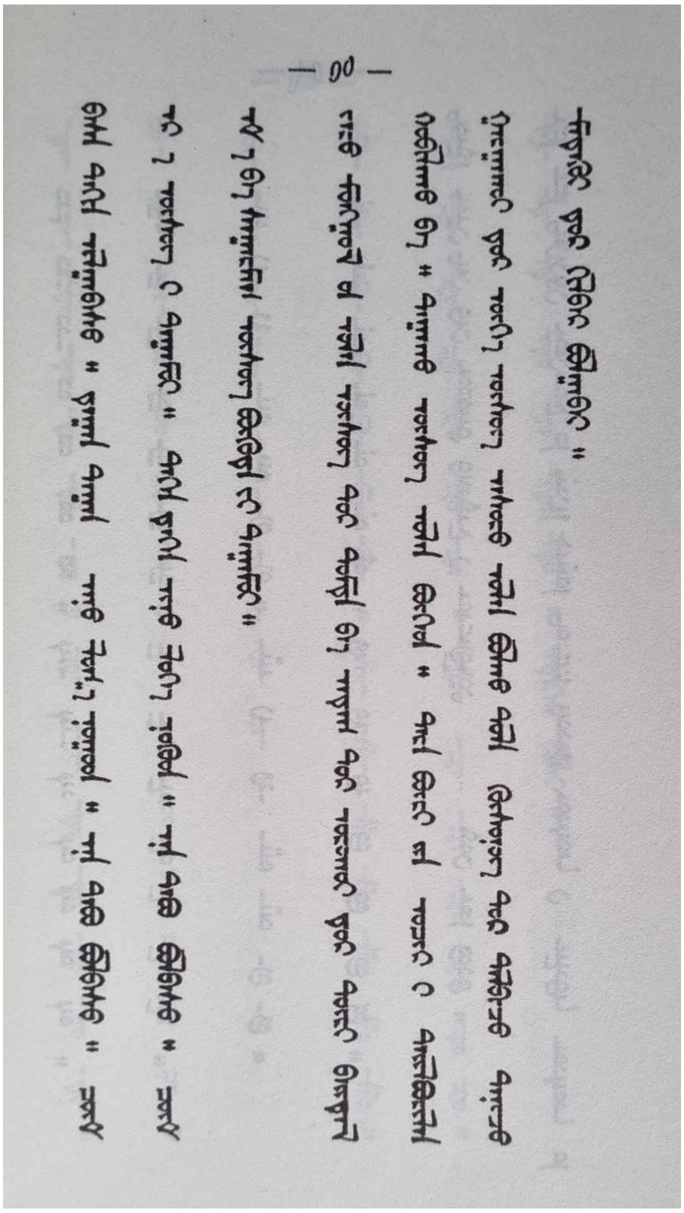

ГАЛИГ

14.01 basa dakin liγabasu, -daγan -taγan anu -luγ-a -nuγud ene tabu bolbasu, čöm
14.02 er-e üsüg-i daγamui. -degen -tegen inu -lüge -nügüd ene tabu bolbasu, čöm
14.03 em-e ba saγarmaγ üsüg bügüde-yi daγamui.
14.04 yerü mongγol-un olan üsüg-tür dumda ba adaγ-tur oruqui-dur düri bayidal
14.05 qubilaqu ba, daγaqu üsüg olan böged tere büri-yin učir-i tayilburilan
14.06 γarγaqui-dur üge üsüg asuru olan tula küsünüg-tür talbiju taniju
14.07 medeküi-dür kilbar bolγabai.

ХӨРВҮҮЛЭГ

Бас дахин ялгаваас, -даган -таган ану -луг-а -нугуд энэ тав болбоос, цөм эр үсгийг дагамуй. -дэгэн -тэгэн ину -лүгэ -нүгүд энэ тав болбоос, цөм эм ба саармаг үсэг бүгдийг дагамуй.

Ер монголын олон үсэгт дунд ба адагт ороход дүр байдал хувилах ба дагах үсэг олон бөгөөд тэр бүрийн тайлбарлан гаргахад үг үсэг олон болох тул, хүснэгт тавьж таньж мэдэхэд хялбар болгомуй.

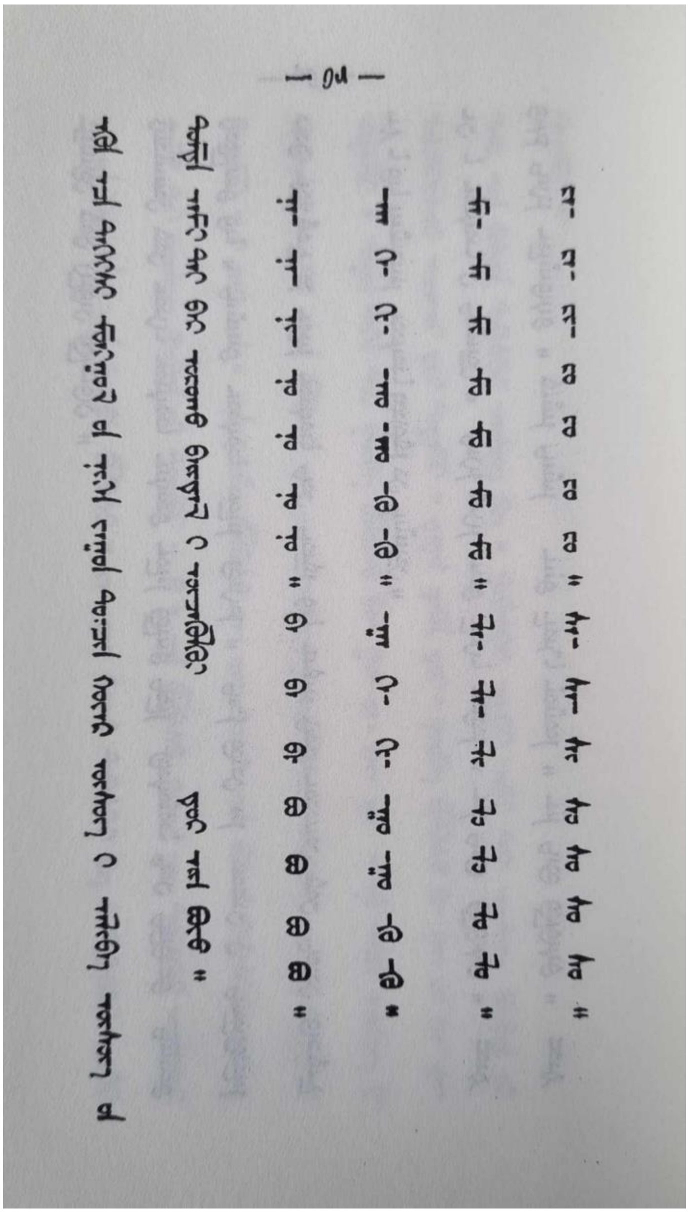

ГАЛИГ

15.01 egün-eče degegsi mongγol-un nigen jaγun döčin qoyar üsüg-i aliba üsüg-ün
15.02 dumda ami-tai-bar oruqu bayidal-i üjegülküi-dür eyin buyu.
15.03 -na- -ne- -ni- -no- -nu- -nö- -nü-; -ba- -be- -bi- -bo- -bu- -bö- -bü-;
15.04 -qa- -ke- -ki- -qo- -qu- -kö- -kü-; -ma- -me- -mi- -mo- -mu- -mö- -mü-
15.05 -ma- -me- -mi- -mo- -mu- -mö- mü-; -la- -le- -li- -lo- -lu- -lö- -lü-;
15.06 -ra- -re- -ri- -ro- -ru- -rö- -rü-; -sa- -se- -si- -so- -su- -sö- -sü-;

ХӨРВҮҮЛЭГ

Үүнээс дээш монголын нэг зуун дөчин хоёр үсгийг аливаа үсгийн дунд амьтайгаар орох байдлыг үзүүлэхэд ийн буюу. -на- -нэ- -ни- -но- -ну- -нө- -нү-; -ба- -бэ- -би- -бо- -бу- -бө- -бү-; -ха- -хэ- -хи- -хо- -ху- -хө- -хү-; -ма- -мэ- -ми- -мо- -му- -мө- -мү-; -ла- -лэ- -ли- -ло- -лу- -лө- -лү-; -ра- -рэ- -ри- -ро- -ру- -рө- -рү-; -са- -сэ- -си- -со- -су- -сө- -сү-;

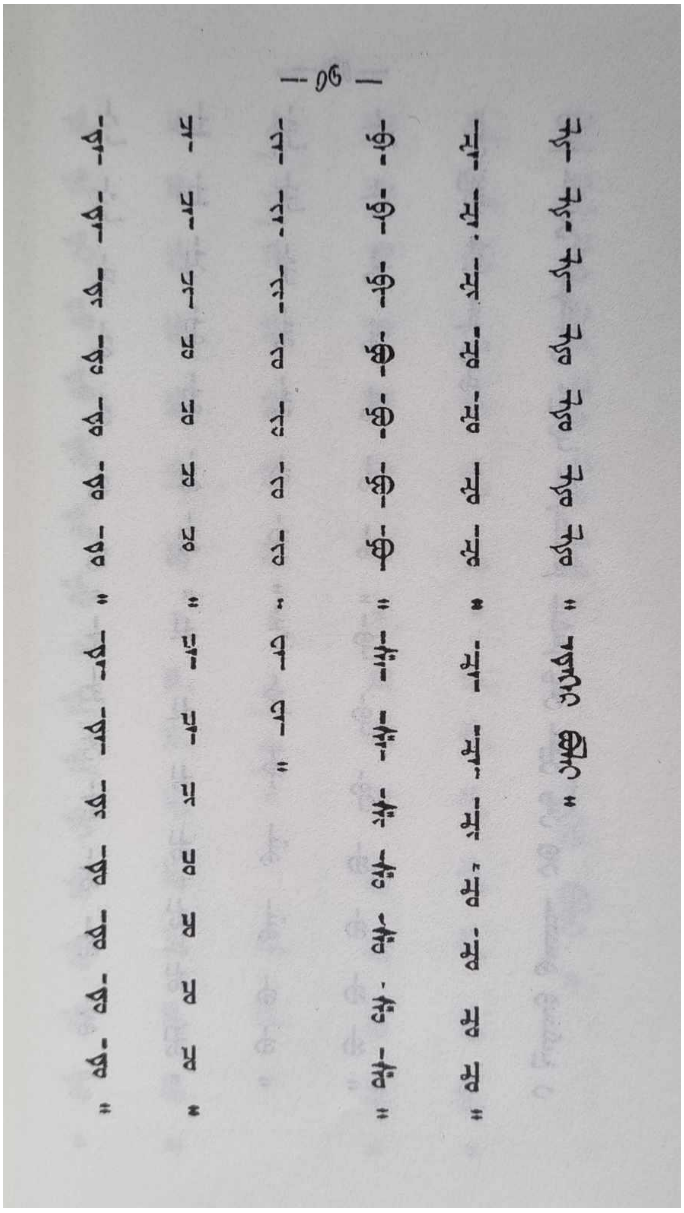

ГАЛИГ

16.01 -da- -de- -di- -do- -du- -dö- -dü-; -ta- -te- -to- -tu- -tö- -tü-;
16.02 -ja- -je- -ji- -jo- -ju- -jö- -jü-; -ča- -če- -či- -čo- -ču- -čö- -čü-;
16.03 -ya- -ye- -yi- -yo- -yu- -yö- -yü-; -wa- -we-;
16.04 -pa- -pe- -pi- -po- -pu- -pö- -pü-; -ša- -še- -ši- -šo- -šu- -šö- -šü-;
16.05 -za- -ze- -zi- -zo- -zu- -zö- -zü-; -ca- -ce- -ci- -co- -cu- cö- -cü-;
16.06 -lha- -lhe- -lhi- -lho- -lhu- -lhö- -lhü-; edeger bolai.

ХӨРВҮҮЛЭГ

-да- -дэ- -ди- -до- -ду- -дө- -дү-; -та- -тэ- -ти- -то- -ту- -тө- -тү-; -жа- -жэ- -жи- -жо- -жу- -жө- -жү-; -ча- -чэ- -чи- -чо- -чу- -чө- -чү-; -йа- -йэ- -йи- -йо- -йу- -йө- -йү-; -ва- -вэ-; -па- -пэ- -пи- -по- -пу- -пө--пү-; -ша- -шэ- -ши- -шо- -шу- -шө- -шү-; -за- -зэ- -зи- -зо- -зу- -зө- -зү-; -ца- -цэ- -ци- -цо- -цу- -цө- -цү-; -лха- -лхэ- -лхи- -лхо- -лху- -лхө- -лхү- эдгээр болой.

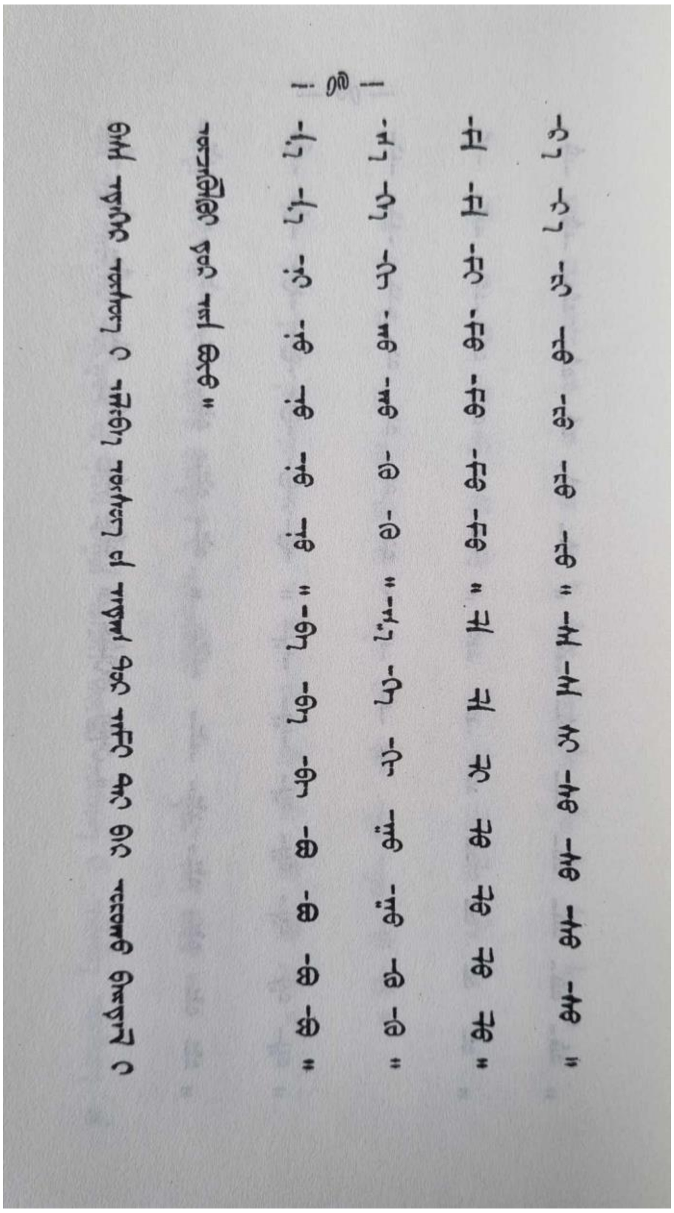

ГАЛИГ

17.01 basa edeger üsüg-i aliba üsüg-ün adaγ-tur ami-tai-bar oruqu bayidal-i
17.02 üjegülküi-dür eyin buyu.
17.03 -n-a -n-e ni no nu nö nü; -ba -be -bi -bo -bu -bö -bü;
17.04 -q-a ke -ki -qo -qu -kö -kü; -γ-a ge -gi -γo -γu -gö -gü;
17.05 -ma -me -mi -mo -mu -mö -mü; -la -le -li -lo -lu -lö -lü;
17.06 -r-a -r-e -ri -ro -ru -rö -rü; -sa -se -si -so -su -sö -sü;

ХӨРВҮҮЛЭГ

Бас эдгээр үсгийг аливаа үсгийн адагт амьтайгаар орох байдлыг үзүүлэхэд ийн буюу. -н-а -н-э -ни -но -ну -нө -нү; -ба -бэ -би -бо -бу -бө -бү; -х-а -хэ -хи -хо -ху -хө -хү; -г-а -гэ -ги -го -гу -гө -гү; -ма -мэ -ми -мо -му -мө -мү; -ла -лэ -ли -ло -лу -лө -лү; -р-а -р-э -ри -ро -ру -рө -рү; -са -сэ -си -со -су -сө -сү;

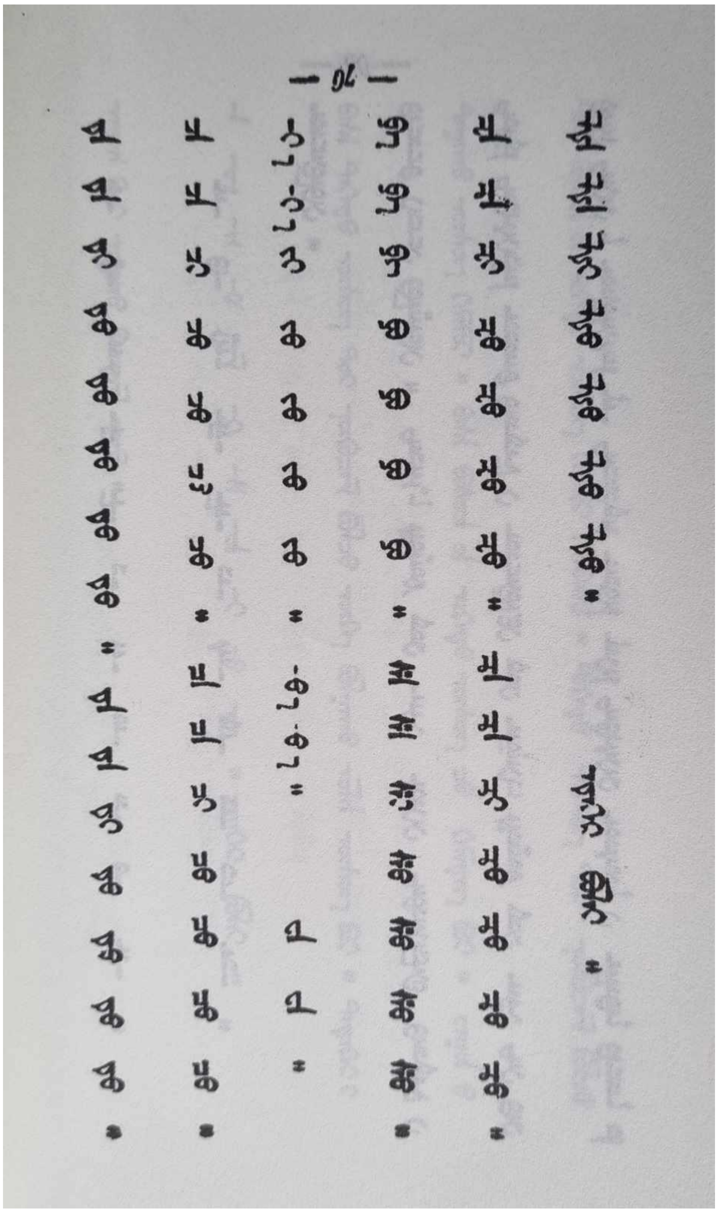

ГАЛИГ

18.01 -da -de -di -do -du -dö -dü; -ta -te -ti -to -tu -tö -tü;
18.02 -ja -je -ji -jo -ju -jö -jü; -ča -če -či -čo -ču -čö -čü;
18.03 -y-a -y-e -yi -yo -yu -yö -yü; -w-a -w-e;, -wa -we;
18.04 -pa -pe -pi -po -pu -pö -pü; -ša -še -ši -šo -šu -šö -šü;
18.05 -za -ze -zi -zo -zu -zö -zü; -ca -ce -ci -co -cu -cö -cü;
18.06 -lha -lhe -lhi -lho -lhu -lhö -lhü; edeger bolai.

ХӨРВҮҮЛЭГ

- да -дэ -ди -до -ду -дө -дү; -та -тэ -ти -то -ту -тө -тү; -жа -жэ -жи -жо -жу -жө -жү; -ча -чэ -чи -чо -чу -чө -чү; -й-а -й-э -йи -йо -йу -йө -йү; -у-а -ү-э; -ва -вэ; -па -пэ -пи -по -пу -пө -пү; -ша -шэ -ши -шо -шу -шө -шү; -за -зэ -зи -зо -зу -зө -зү; -ца -цэ -ци -цо -цу -цө -цү; па -пэ -пи -по -пу -пө -пү; -лха -лхэ -лхи -лхо -лху -лхө -лхү эдгээр болой.

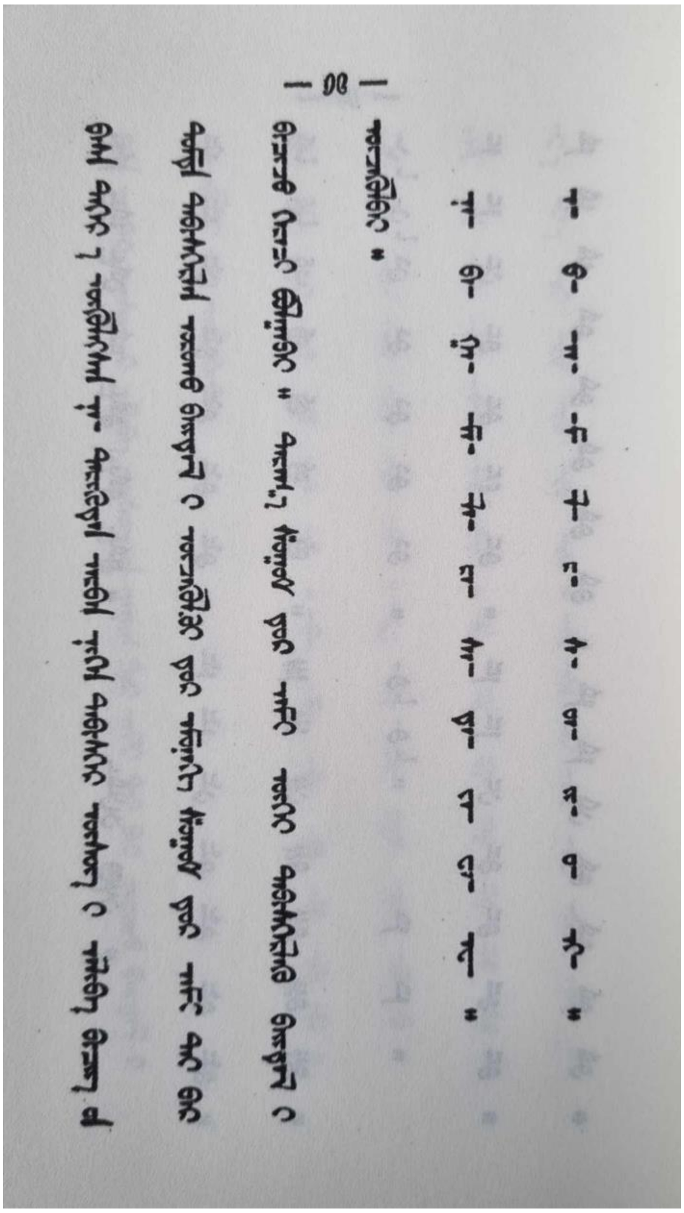

ГАЛИГ

19.01 basa deger-e ögülegsen na terigüten arban nigen debisker üsüg-i aliba bičig-ün
19.02 dumda debiskerlen oruqu bayidal-i üjegülküi-dür emüneki šuγum-dur ami-tai-bar
19.03 bičijü gereči bolγabai. daraγ-a šuγum-dur ami ügei debiskerlekü bayidal-i
19.04 üjegülbei.
19.05 na ba γa ma la ra sa da ya wa ng;
19.06 -n- -b- -γ- -m- -l- -r- -s- -d- -y- -w- -ng-;

ХӨРВҮҮЛЭГ

Бас дээр өгүүлсэн на тэргүүтэн арван нэгэн дэвсгэр үсгийг аливаа бичгийн дунд дэвсгэрлэн орох байдлыг үзүүлэхэд өмнөх шугамд амьтайгаар бичиж гэрч болгов. Дараа шугамд амьгүй дэвсгэрлэх байдлыг үзүүлэв.
-на- -ба- -га- -ма- -ла- -ра- -са- -да- -йа- -ва- -нг-
-н- -б- -г- -м- -л- -р- -с- -д- -й- -в- -нг-

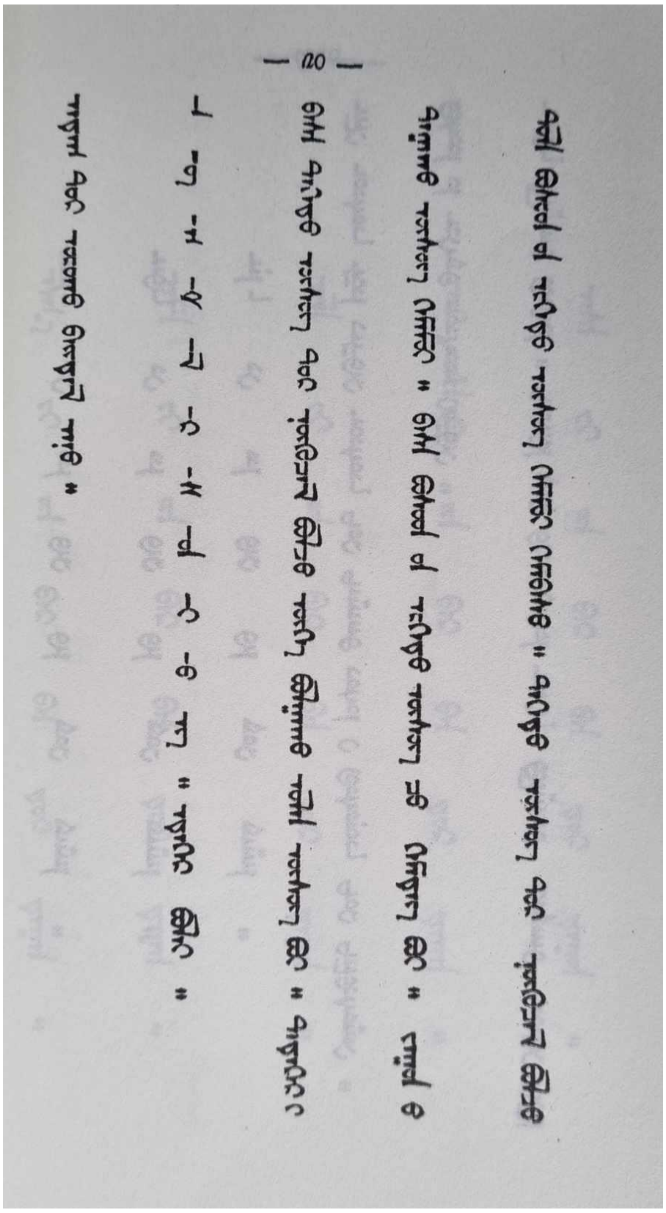

ГАЛИГ

20.01 adaγ-tur oruqu bayidal anu,
20.02 -n -b -γ -m -l -r -s -d -y -u -ng edeger bolai.
20.03 basa degedü üsüg-tür nöküčel bolju üge bolγaqu olan üsüg bui. tedeger-i
20.04 daγaqu üsüg kememüi. basa busud-un erketü üsüg čü kemedeg bui. yaγun-u
20.05 tula busud-un erketü üsüg kememüi kemebesü, degedü üsüg-tür nöküčel bolju

ХӨРВҮҮЛЭГ

Адагт орох байдал нь, -н -г -м -л -р -с -д -и -у -нг эдгээр болой.
Бас дээд үсэгт нөхцөл болж үг болгох олон үсэг бий. Тэдгээрийг дагах үсэг хэмээмүй. Бас бусдын эрхт үсэг ч хэмээдэг буй. Юуны тул бусдын эрхт үсэг хэмээмүй хэмээвээс, дээд үсэгт нөхцөл болж

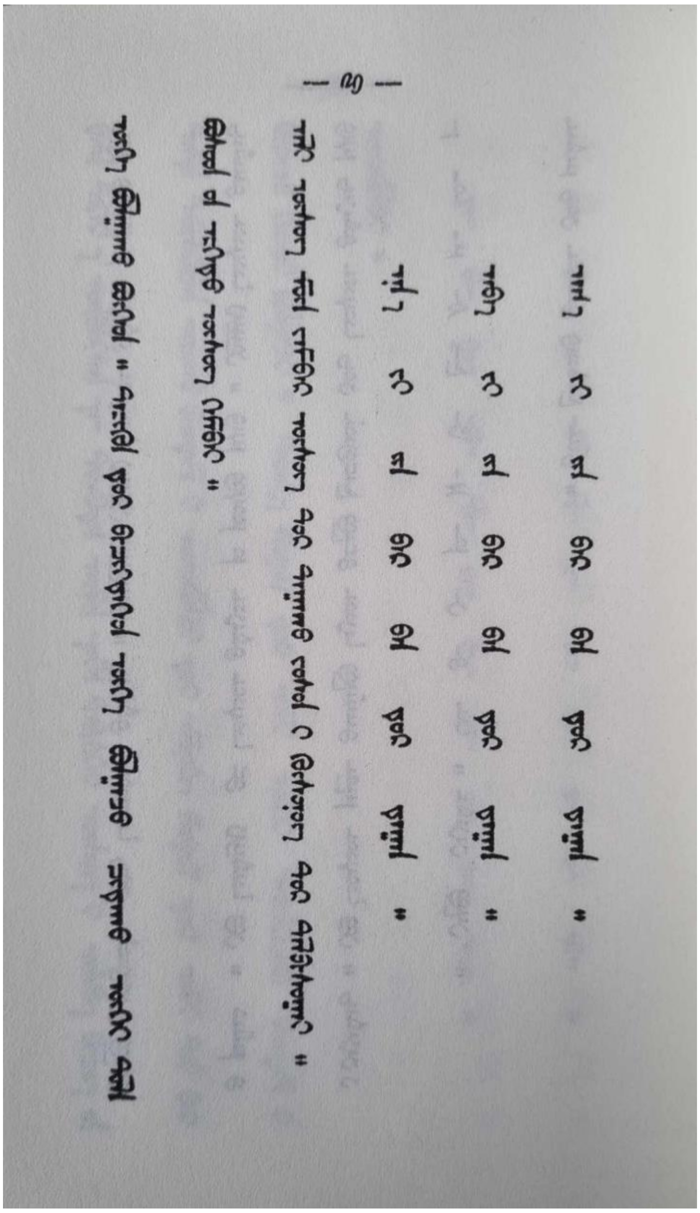

ГАЛИГ

21.01 üge bolγaqu böged terigün-dür bičigdeged üge bolγaju čidaqu ügei tula
21.02 busud-un erketü üsüg kemebei.
21.03 ali üsüg mön yambar üsüg-tür daγaqu yosun-i küsünüg-tür talbisuγai.
21.04 an-a -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
21.05 aba -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
21.06 aq-a -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;

ХӨРВҮҮЛЭГ

үг болгох бөгөөд тэргүүнд бичигдээд үг болгож чадахгүй тул, бусдын эрхт үсэг хэмээв. Аль үсэг мөн ямар үсэгт дагах ёсыг хүснэгт тавьсугай.

ан-а -йи -йин -бар -бан -даган;
аба -йи -йин -бар -бан -даган;
ах-а -йи -йин -бар -бан -даган;

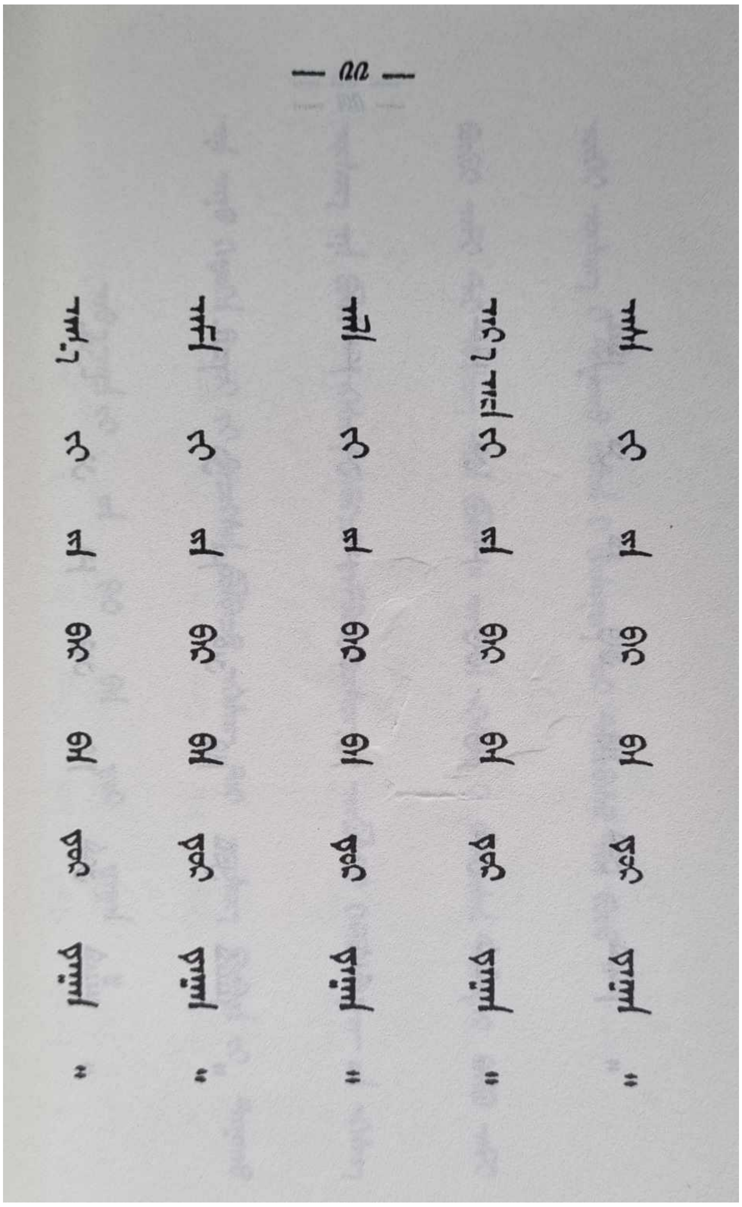

ГАЛИГ

22.01 aγ-a -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
22.02 ama -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
22.03 ala -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
22.04 ar-a ara -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
22.05 asa -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;

ХӨРВҮҮЛЭГ

аг-а -йи -йин -бар -бан -даган;
ама -йи -йин -бар -бан -даган;
ала -йи -йин -бар -бан -даган;
ар-а ара -йи -йин -бар -бан -даган;
аса -йи -йин -бар -бан -даган;

ГАЛИГ

23.01 ada -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
23.02 ata -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
23.03 aja -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
23.04 ača -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
23.05 ay-a -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;

ХӨРВҮҮЛЭГ

ада		-йи -йин -бар -бан -даган;
ата		-йи -йин -бар -бан -даган;
ажа		-йи -йин -бар -бан -даган;
ача		-йи -йин -бар -бан -даган;
ай-а		-йи -йин -бар -бан -даган;

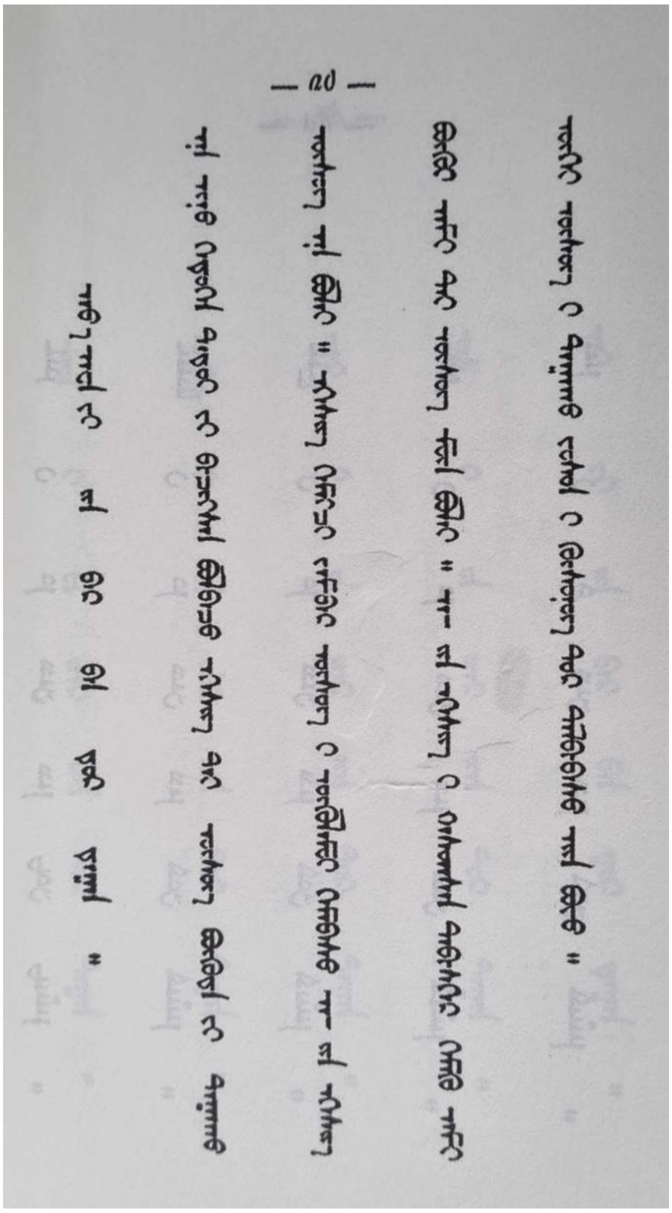

ГАЛИГ

24.01 au-a /awa -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
24.02 ene inu kedüken tedüi-yi bičigsen bolbaču egesig-tei üsüg bügüde-yi daγaqu
24.03 üsüg ene bolai. egesig kemegči yambar üsüg-i ögülemüi kemebesü a-yin egesig
24.04 büküi ami-tai üsüg mön bolai. a-yin egesig-i qasuγsan debisker kemekü ami
24.05 ügei üsüg-i daγaqu yosun-i küsünüg-tür talbibasu eyin buyu.

ХӨРВҮҮЛЭГ

ау-а/ава -йи -йин -бар -бан -даган;
Энэ нь хэдхэн төдийг бичсэн боловч эгшигтэй үсэг бүгдийг дагах үсэг энэ болой. Эгшиг хэмээгч ямар үсгийг өгүүлмүй хэмээвээс, а-гийн эгшиг бүхий амьтай үсэг мөн болой. а-гийн эгшгийн хассан дэвсгэр хэмээх амьгүй үсгийг дагах ёсыг хүснэгт тавиваас ийн буюу.

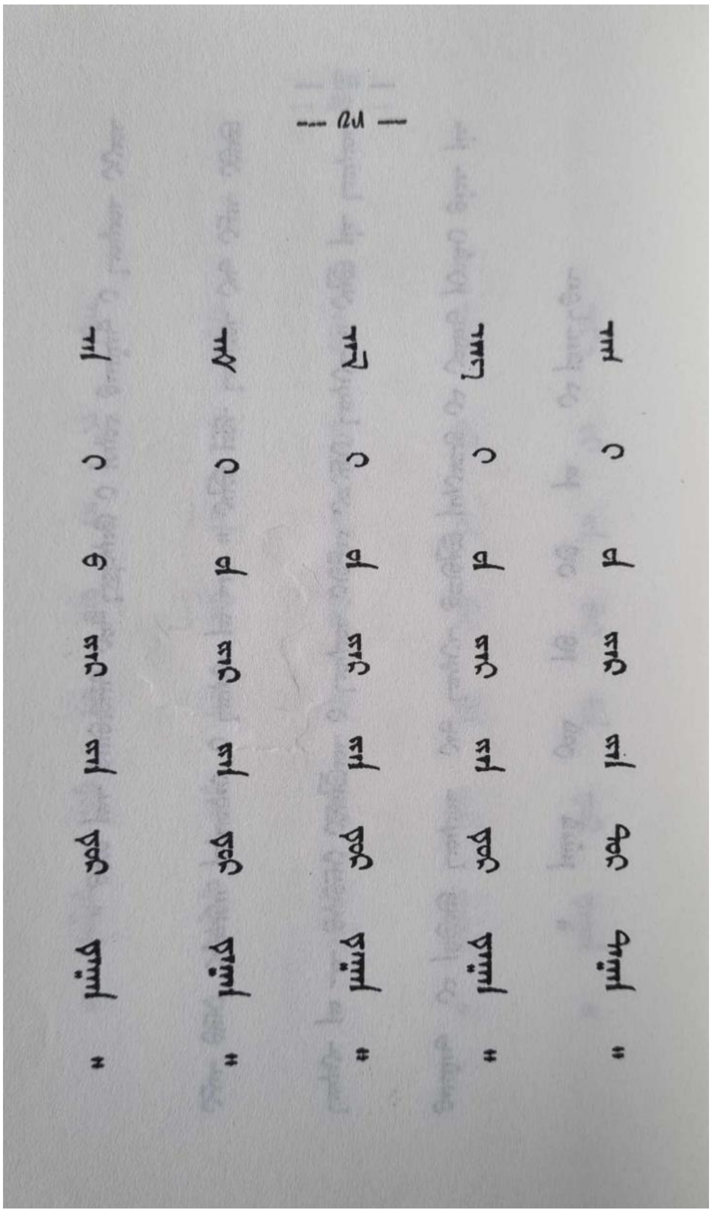

ГАЛИГ

25.01 an -i -u -iyar -iyan -dur -daγan;
25.02 am -i -un -iyar -iyan -dur -daγan;
25.03 al -i -un -iyar -iyan -dur -daγan;
25.04 ang -i -un -iyar -iyan -dur -daγan;
25.05 aγ -i -un -iyar -iyan -tur -taγan;

ХӨРВҮҮЛЭГ

ан -и -у -ийар -ийан -дур -даган;
ам -и -ун -ийар -ийан -дур -даган;
ал -и -ун -ийар -ийан -дур -даган;
анг -и -ун -ийар -ийан -дур -даган;
аг -и -ун -ийар -ийан -тур -таган;

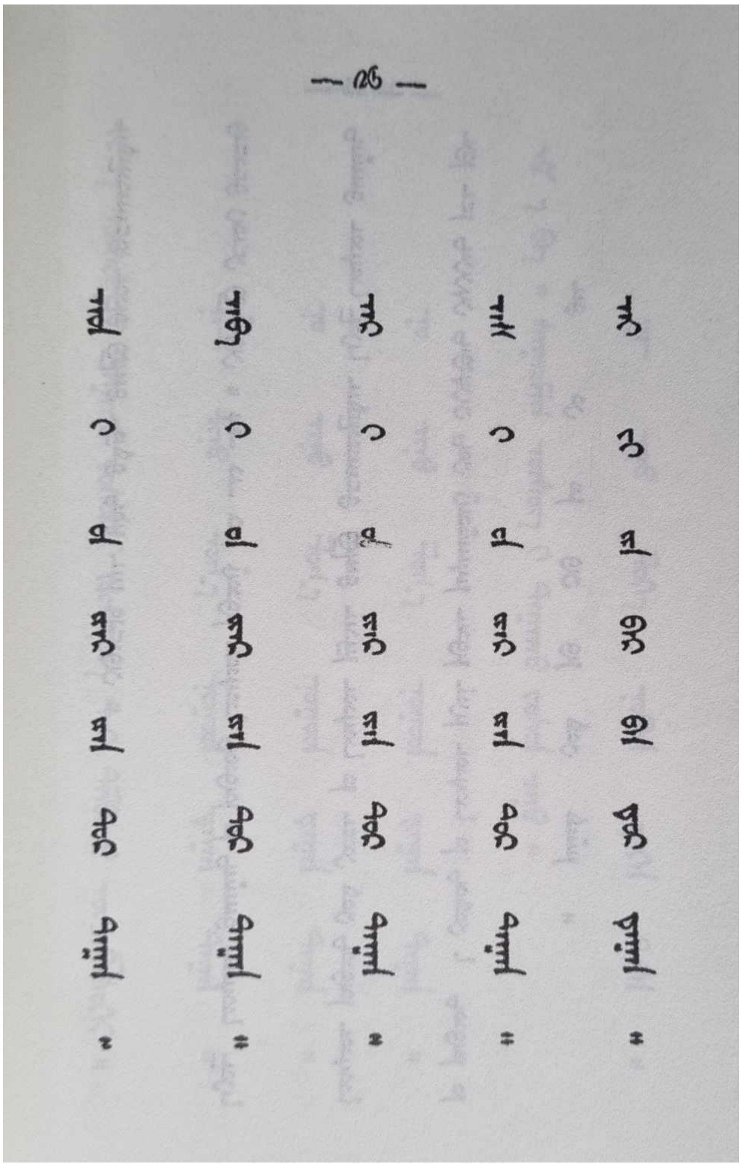

ГАЛИГ

26.01 ad -i -un -iyar -iyan -tur -taγan;
26.02 ab -i -un -iyar -iyan -tur -taγan;
26.03 ar -i -un -iyar -iyan -tur -taγan;
26.04 as -i -un -iyar -iyan -tur -taγan;
26.05 ay -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;

ХӨРВҮҮЛЭГ

ад -и -ун -ийар -ийан -тур -таган;
аб -и -ун -ийар -ийан -тур -таган;
аг -и -ун -ийар -ийан -тур -таган;
ас -и -ун -ийар -ийан -тур -таган;
ай -йи -йин -бар -бан -дур -даган;

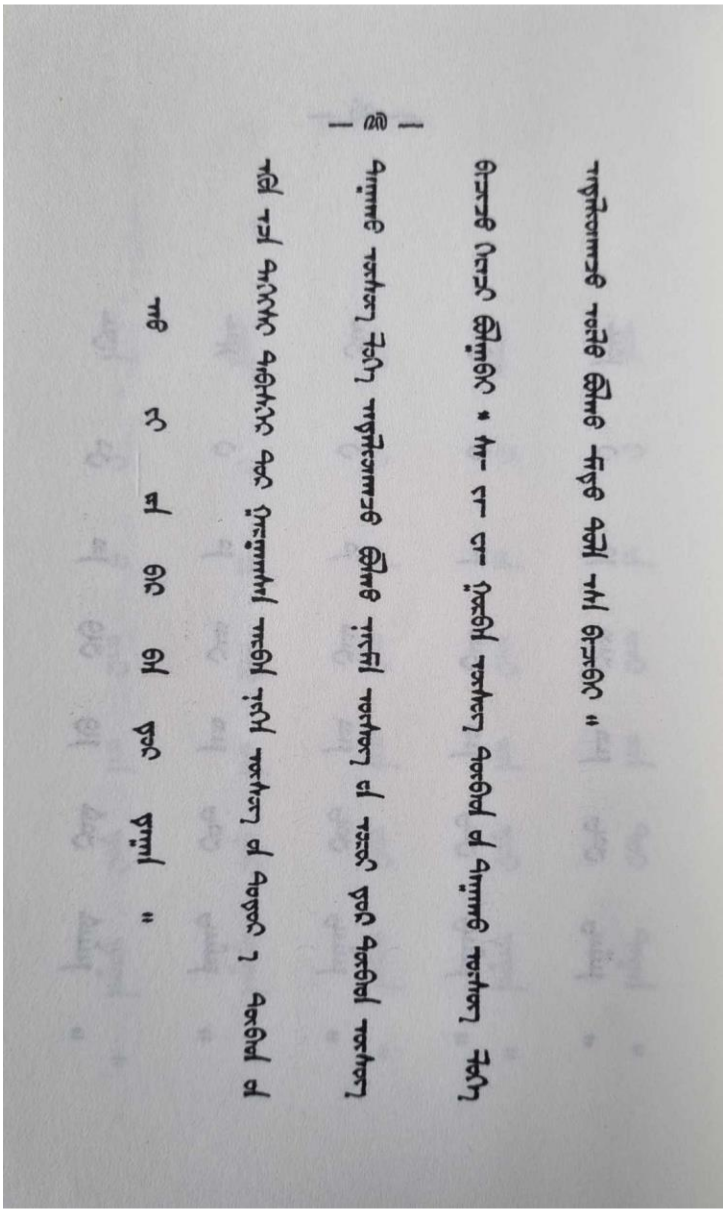

ГАЛИГ

27.01 au -yi -yin -bar -ban -dur -daγan;
27.02 egün-eče degegsi debisker-tür γarγaγsan arban nigen üsüg-ün dotur-a töbed-ün
27.03 daγaqu üsüg-lüge adalidqaju bolqu naiman üsüg-ün orui-dur töbed üsüg
27.04 bičijü gereči bolγabai. sa- ya- wa- γurban üsüg töbed-ün daγaqu üsüg-lüge
27.05 adalaidqaju ülü bolqu metü tula ese bičibei.

ХӨРВҮҮЛЭГ

ау -йи -йин -бар -бан -дур -даган;
Үүнээс дээш дэвсгэрт гаргасан арван нэгэн үсгийн дотор төвөдийн дагах үсэг лүгээ адилтгаж болох найман үсгийн оройд төвд үсэг бичиж гэрч болгов. са я ва гурван үсэг төвөдийн дагах үсэг лүгээ адилтгаж үл болох мэт тул эс бичив.

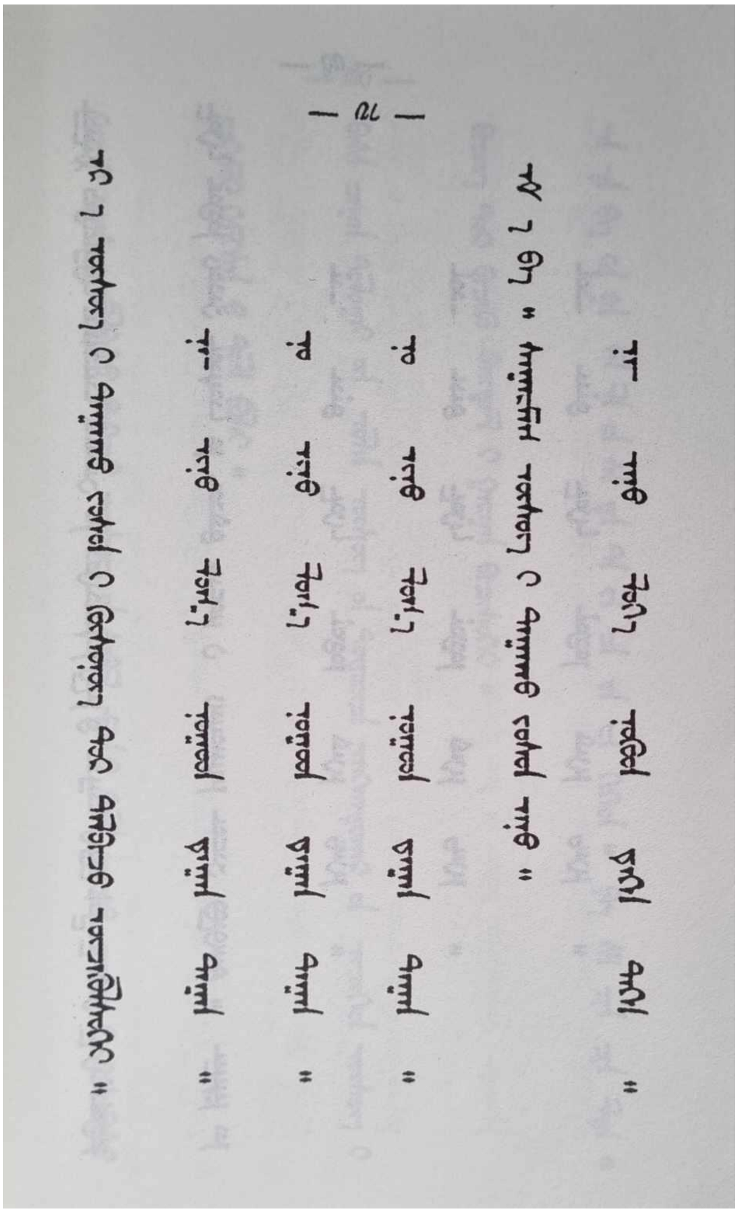

ГАЛИГ

28.01 er-e üsüg-i dayaqu yosun-i küsünüg-tür talbiju üjegülsügei.
28.02 -na- anu -luү-a -nuүud -daүan -taүan;
28.03 -no- anu -luү-a -nuүud -daүan -taүan;
28.04 -nu- anu -luү-a -nuүud -daүan -taүan;
28.05 em-e ba saүarmaү üsüg-i daүaqu yosun anu;
28.06 -ne- inu -lüge -nügüd -degen -tegen;

ХӨРВҮҮЛЭГ

Эр үсгийг дагах ёсыг хүснэгт тавьж үзүүлсүгэй.
-на- ану -луг-а -нугууд -даган -таган;
-но- ану -луг-а -нугууд -даган -таган;
-ну- ану -луг-а -нугууд -даган -таган;
Эм ба саармаг үсгийг дагах ёс нь,
-нэ- ину -лүгэ -нүгүүд -дэгэн -тэгэн;

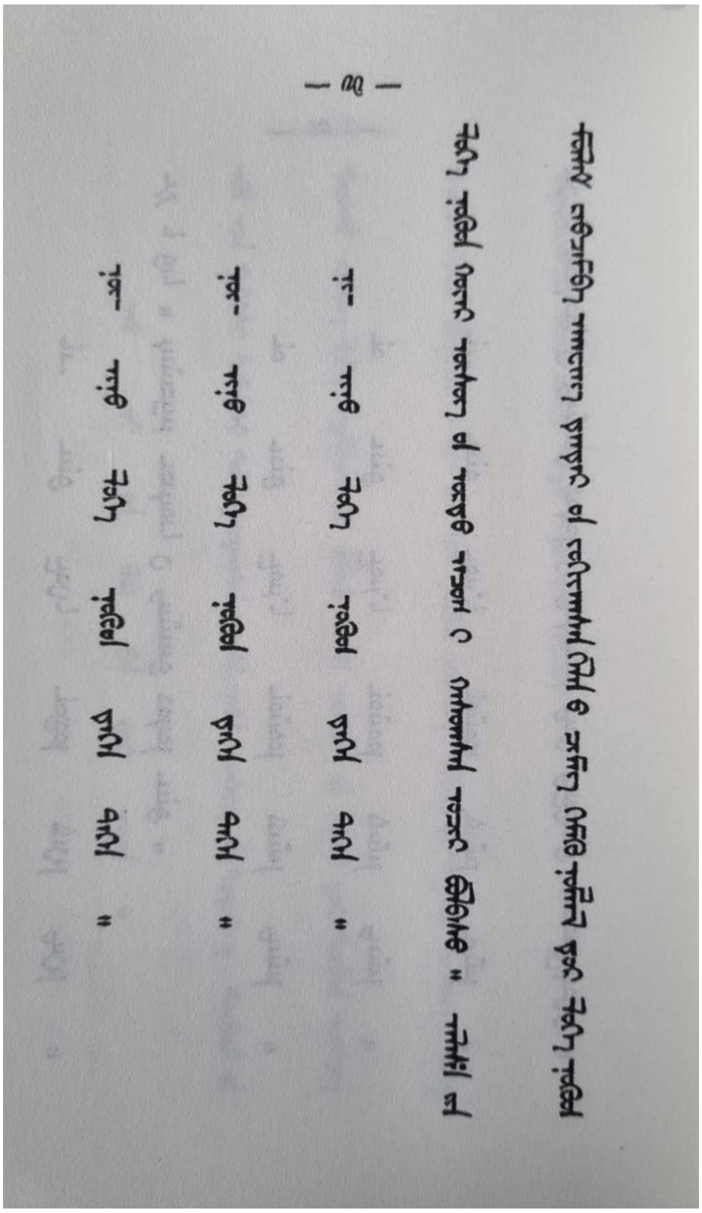

ГАЛИГ

29.01 -nö- inu -lüge -nügüd -degen -tegen;
29.02 -nü- inu -lüge -nügüd -degen -tegen;
29.03 -ni- inu -lüge -nügüd -degen -tegen;
29.04 -lüge -nügüd qoyar üsüg-ün urtu ačuγ-i qasuγsan učir bolbasu, alaša-yin
29.05 monlam rabjamba aγwang dandar-un jokiyaγsan kelen-ü čimeg kemekü nomlal-dur -lüge -nügüd

ХӨРВҮҮЛЭГ

-нө- ину -лүгэ -нүгүүд -дэгэн -тэгэн;
-нү- ину -лүгэ -нүгүүд -дэгэн -тэгэн;
-ни- ину -лүгэ -нүгүүд -дэгэн -тэгэн;
-лүгээ -нүгүд хоёр үсгийн урт ацгийг хассан учир болбоос, Алшаагийн Монлам равжамба Агваандандарын зохиосон “Хэлний чимэг” хэмээх номлолд -лүгээ, -нүгүүд

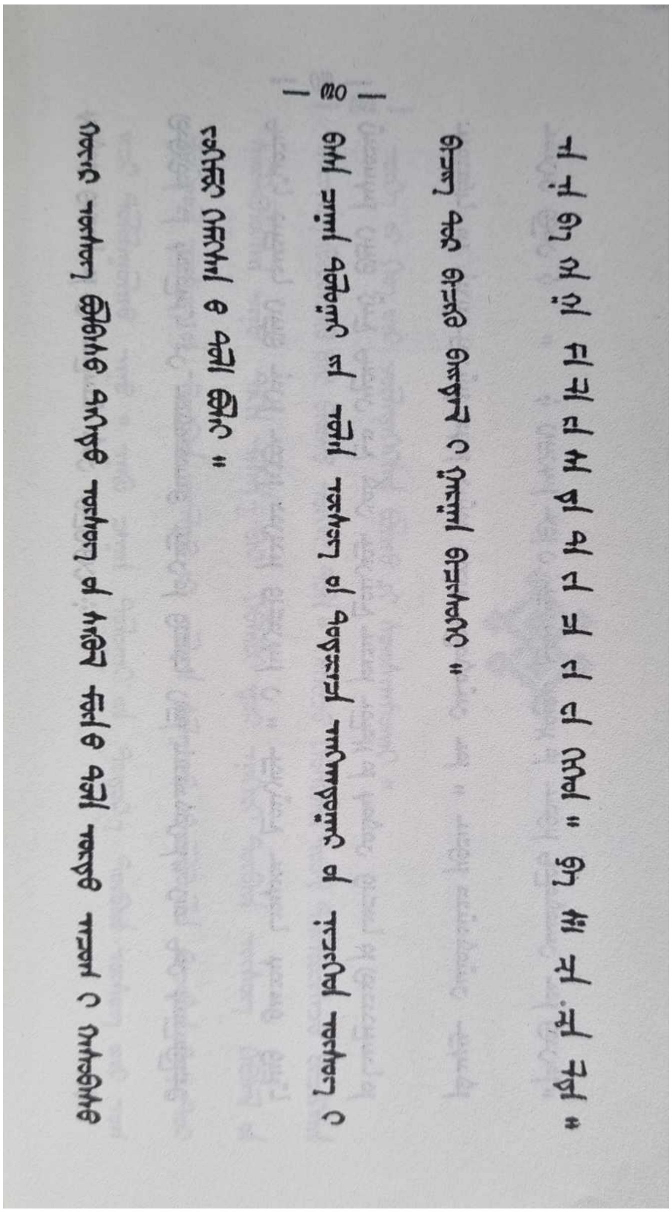

ГАЛИГ

30.01 qoyar üsüg bolbasu degedü üsüg-ün segül mön-ü tula urtu ačuγ-i qasubasu
30.02 jokimui kemegsen-ü tula bolai.
30.03 basa čaγan toluγai-yin olan üsüg-ün doturača angqaduγar-un nijiged üsüg-i
30.04 bičig-tür bičikü bayidal-i γarγan bičisügei.
30.05 a na ba qa γa ma la sa da ta ja ča yaw a kiged pa ša za ca lha;

ХӨРВҮҮЛЭГ

хоёр үсэг болбоос дээд үсгийн сүүл мөний тул урт ацгийг хасвaас зохимуй хэмээсний тул болой.

Бас цагаан толгойн олон үсгийн дотроос анхдугаарын нэжгээд үсгийг бичигт бичих байдлыг гарган бичсүгэй. а на ба ха га ма ла ра са да та жа ча йа ва хийгээд па ша за ца лха

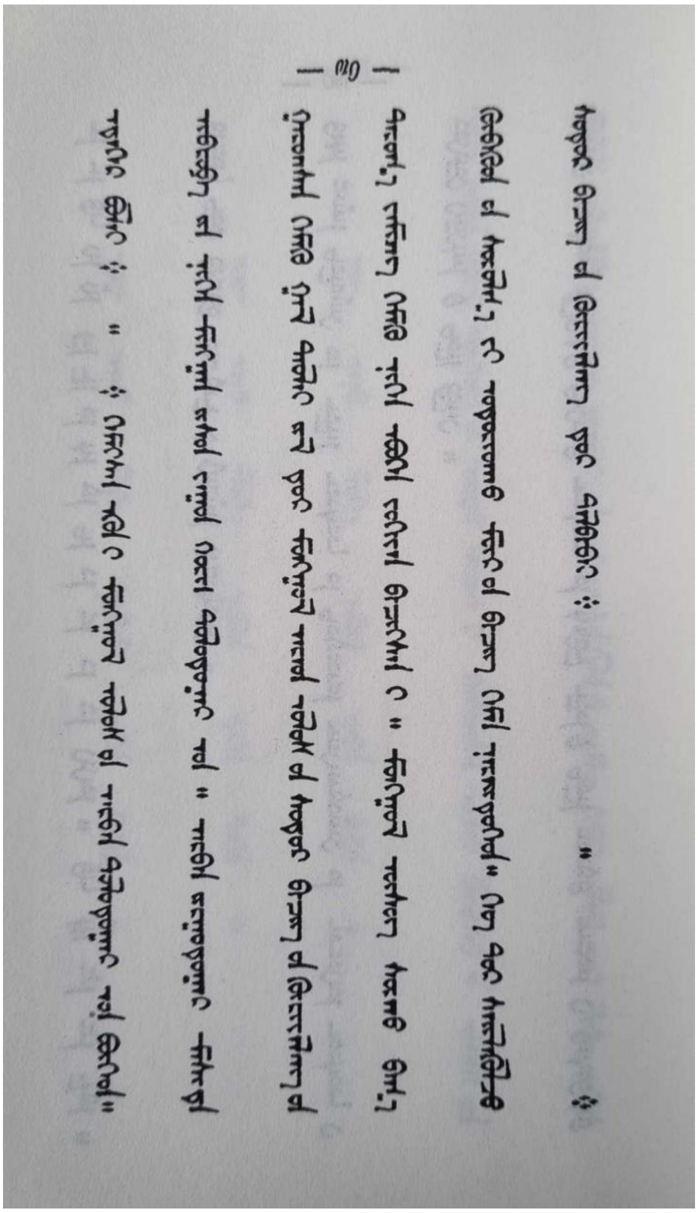

ГАЛИГ

31.01 edeger bolai. kemegsen egün-i mongγol ulus-un arban doluduγar on böged
31.02 ibropa-yin nigen mingγan yisün jaγun qorin doluduγar on, arban jirγuduγar masida
31.03 γaruγsan kemekü γal taulai jil-dür mongγol arad ulus-un sudur bičig-ün küriyeleng-ün
31.04 daruγ-a jamyang kemekü nigen ebügen jokiyan bičigsen-i mongγol üsüg surqu baγ-a
31.05 köbegüd-ün surulγ-a-yi uduridqu mör-ün bičig kemen nereyidüged, keb-tür seyilegüljü
31.06 sudur bičig-ün küriyeleng-dür talbibai.

ХӨРВҮҮЛЭГ

эдгээр болой хэмээсэн үүнийг Монгол улсын арван долоодугаар он бөгөөд европын нэг мянга есөн зуун хорин долоодугаар он, арван зургаадугаар машид гарсан хэмээх гал туулай жилд монгол ард Улсын Судар бичгийн хүрээлэнгийн дарга Жамьян хэмээх нэгэн өвгөн зохион бичсэнийг “Монгол үсэг сурах бага хөвгүүдийн сурлагыг удирдах мөрийн бичиг” хэмээн нэрийдээд хэвд сийлүүлж Судар бичгийн хүрээлэнд тавив.

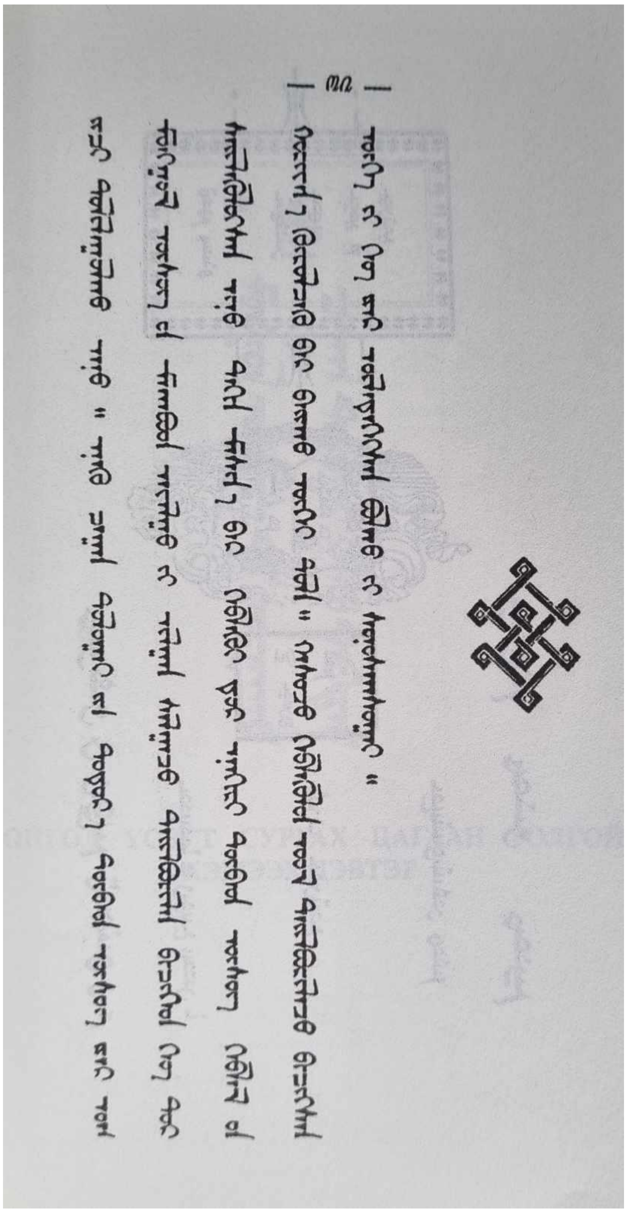

ГАЛИГ

32.01 jiči tolilaγulqu anu, enekü čaγan toluγai-yin dotur-a töbed üsüg-iyer uγ
32.02 mongγol üsüg-ün maqabod ayalγu-yi ilγan salγaju tayilburilan bičiged keb-tür
32.03 seyilegülügsen inu dakin masin-a-bar keblekü̈i-dür enekiri töbed üsüg keblel-ün
32.04 qoriyan-a kürülčekü-ber bayiqu ügei tula, qasuju keblegülün uul tayilburilaju bičigsen
32.05 üge-yi keb-iyer üledegegsen bolqu-yi sonusqasuγai.

ХӨРВҮҮЛЭГ

Жич толилуулах нь, энэхүү цагаан толгойн дотор төвд үсгээр уг монгол үсгийн махбод аялгыг ялган салгаж тайлбарлан бичээд хэвд сийлүүлсэн нь дахин машинаар хэвлэхэд энэ хэр төвд үсэг хэвлэлийн хорооноо хүрэлцэхээр байхгүй тул, хасаж хэвлүүлэн уул тайлбарлаж бичсэн үгийг хэвээр үлдээсэн болохыг сонсгосугай.

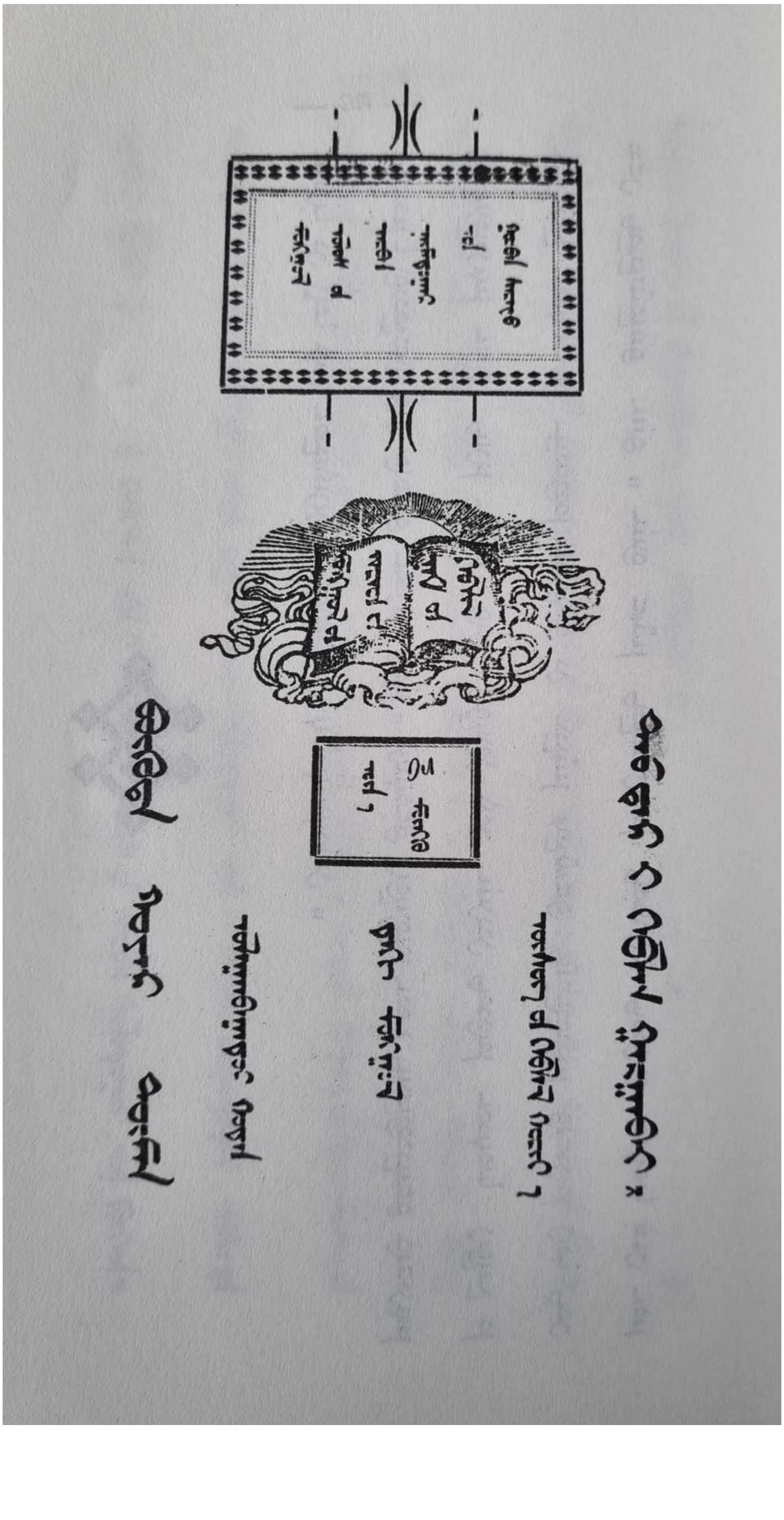

Ашигласан ном

Ринчен. Б. (2015). Монгол бичгийн хэлний зүй. Тэргүүн дэвтэр. Удиртгал. Эрхлэн хэвлүүлсэн Э.Пүрэвжав, Улаанбаатар: Соёмбо принтинг. 115 тал.

Пүрэвжав. Э. (2014). Их эрдэмтэн Онходын Жамьян. Хянан тохиолдуулсан Б.Энхтүвшин, Улаанбаатар: Адмон принтинг. 138-157 тал.

Жамьян О. (2014). Монгол хэл бичгийн ухаан. Эмхэтгэн хэвлүүлсэн Э.Пүрэвжав. хянан тохиолдуулсан Д.Төмөртогоо, Улаанбаатар: Адмон принтинг. 19-39, 121-255 тал

Төмөртогоо. Д. (1982). Монгол хэл шинжлэлийн түүхэн уламжлал ба онолын үндэс. “Хэл зохиол судлал” XVII боть, V дэвтэр, Улаанбаатар, 32-81 тал.